

# نمونه امضای اعضای هیأت دولت (از ۱۲۹۹-۱۳۲۰ ه.ش.)

۳

شمس الملک آراء  
شمس الملک آراء  
شمس الملک آراء

علی کریمیان

۷۳ - شمس ملک آراء، اسدالله (شهاب

ش. تا ۲ تیر ۱۲۸۷ ش. نماینده شاهزادگان قاجار در مجلس شورای ملی و عضو هیات مامور تهیه قانون انتخاب [به دستور محمد علی شاه] بود. در دوره دوم از ۲۴ آبان ۱۲۸۸ ش. تا ۳ دی ۱۲۹۰ ش. از تهران به نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد [و از ۱۳ تیر ۱۲۸۹ ش. تا ۳ مرداد ۱۲۸۹ ش. نایب رئیس مجلس شورای ملی بود]. از ۲ مرداد ۱۲۸۹ ش. تا ۱۷ اسفند ۱۲۸۹ ش. وزیر پست و تلگراف در کابینه میرزا حسن مستوفی الممالک و در اواخر ۱۳۲۹ ق./ ۱۲۹۰ ش. به حکومت یزد منصوب شد، در

الدوله).  
اسدالله میرزا فرزند عبدالحسین میرزا شمس الشعراء، شمس العرفا (۱۲۹۰ ق./ ۱۲۵۲ ش. - ۱۳۳۸ ش.) در همدان متولد شد، تحصیلات مقدماتی را در تهران و تحصیلات متوسطه را در دارالفنون به پایان رساند و جهت ادامه تحصیل به انگلیس (لندن) رفت، سپس به عنوان مترجم به استخدام تلگرافخانه درآمد. در سال ۱۳۱۹ ق./ ۱۲۸۱ ش. برای شرکت در نمایشگاه صنایع و علوم به فرانسه رفت و مدت ۵ سال در آنجا اقامت گزید. از ۱۷ مهر ۱۲۸۵



اسدالله، شمس ملک آرا

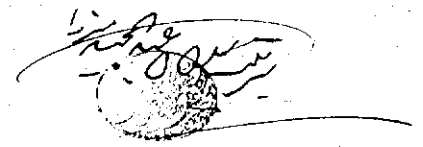
شد. از ۲۴ آبان ۱۲۸۸ ش. تا ۳ دی ۱۲۹۰ ش. نماینده قزوین در دوره دوم مجلس شورای ملی بود. از ۱۴ مرداد ۱۲۹۱ ش. مدیر کل وزارت امور خارجه شد و در سال ۱۲۹۲ ش. به وزارت مالیه انتقال یافت. در ابتدا مدیر کل وزارت مالیه سپس به معاونت وزارتخانه منصوب شد. از ۲۷ خرداد ۱۳۰۱ ش. تا ۵ بهمن ۱۳۰۱ ش. وزیر مالیه در کابینه قوام السلطنه و نماینده قوچان در دوره‌های چهارم از یکم تیر ۱۳۰۰ ش. تا ۳۰ خرداد ۱۳۰۲ ش.، دروه ششم از ۱۹ تیر ۱۳۰۵ ش. تا ۲۲ مرداد ۱۳۰۷ ش. [از ۱۹ فروردین ۱۳۰۷ ش. نایب رئیس مجلس] بود. دوره هفتم از ۱۴ مهر ۱۳۰۷ ش. تا ۱۴ آبان ۱۳۰۹ ش.، دوره هشتم از ۲۴ آذر ۱۳۰۹ ش. تا ۲۴ دی ۱۳۱۱ ش. و دوره نهم از ۲۴ اسفند ۱۳۱۱ ش. تا ۱۲ بهمن ۱۳۱۲ ش. در مجلس شورای ملی بود و از ۲۵ بهمن ۱۳۱۲ ش. تا ۱۷ فروردین ۱۳۱۵ ش. استاندار آذربایجان و از آن پس تا ۴ آذر ۱۳۱۸ ش. سفیر ایران در ترکیه، از ۱۰ آذر ۱۳۲۰ ش. استاندار آذربایجان، از ۱۹ تیر ۱۳۲۲ ش. تا ۲۲ آذر ۱۳۲۲ ش. وزیر مشاور در کابینه دوم علی سهیلی، از ۱۵ شهریور ۱۳۲۳ ش. تا ۱۸ آبان ۱۳۲۳ ش. وزیر مشاور در کابینه سوم محمد ساعد، از ۴ آذر ۱۳۲۳ ش. تا ۱۸ فروردین ۱۳۲۴ ش. وزیر مشاور در کابینه مرتضی قلی بیات، از ۱۲ آبان ۱۳۲۴ ش. تا ۱ بهمن ۱۳۲۴ ش. وزیر کشور در کابینه ابراهیم حکیمی، از ۳۰ خرداد ۱۳۲۷ ش. تا ۳۱ شهریور ۱۳۲۷ ش. وزیر کشور در کابینه عبدالحسین هژیر، از ۳۱ شهریور ۱۳۲۷ ش. تا ۲۲ اسفند ۱۳۲۷ ش. استاندار آذربایجان شرقی، از ۲۲ اسفند ۱۳۲۷ ش. تا ۱۶ اسفند ۱۳۲۸ ش. وزیر مشاور در کابینه محمد ساعد، از ۱۲ بهمن ۱۳۲۹ ش. تا ۱۶ اسفند ۱۳۲۹ ش. وزیر مشاور در کابینه سپهبد علی رزم‌آرا از ۱۶ اسفند ۱۳۲۹ ش. تا ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ ش. سرپرست موقت دولت.

### وزیر مشاور

#### ۷۴- فهیمی خلیل (فهیم الملک).

خلیل فهیمی فرزند میرزا محمودخان نعیم السلطنه (۱۲۹۳ ش. - ۱۳۳۰ ش.) در تهران متولد شد. وی تحصیلات مقدماتی را نزد معلمین خصوصی طی کرد، سپس وارد دارالفنون شد و تحصیلات عالی را در رشته طبابت ادامه داد. وی در سال ۱۳۱۷ ق. / ۱۲۷۹ ش. به عنوان مترجم به استخدام وزارت امور خارجه درآمد. از ۱۳۲۴ ق. / ۱۲۸۵ ش. بینه ریاست اداره دارالترجمه وزارت امور خارجه منصوب شد. در رجب ۱۳۲۷ ق. / مرداد ۱۲۸۸ ش. مامور فوق‌العاده قزوین شد و از شعبان ۱۳۲۷ ق. / شهریور ۱۲۸۸ ش. نایب الحکومه قزوین

تیر ۱۲۹۲ ش. همراه میرزا حسن مستوفی الممالک به فرانسه (پاریس) رفت، از ۲۶ مرداد ۱۲۹۳ ش. تا یکم اسفند ۱۲۹۳ ش. وزیر پست و تلگراف و وزیر فوائد عامه و از آن پس تا یکم دی ۱۲۹۴ ش. وزیر پست و تلگراف در کابینه‌های میرزا حسن مستوفی الممالک و از دوم دی ۱۲۹۴ ش. تا دهم اسفند ۱۲۹۴ ش. وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در کابینه عبدالحسین میرزا فرمانفرما و از اواخر سال ۱۲۹۴ ش. قائم مقام وزیر دربار احمدشاه و از ۱۲۹۹ ش. قائم مقام وزیر دربار و رئیس تشریفات سلطنتی بود چند روزی بعد از کودتای ۱۲۹۹ ش. بازداشت شد. و از ۸ مهر ۱۳۰۰ ش. تا ۱۶ مهر ۱۳۰۰ ش. وزیر پست و تلگراف و از آن پس تا ۳۰ دی ۱۳۰۰ ش. وزیر فوائد عامه و تجارت در کابینه قوام السلطنه، از ۹ مرداد ۱۳۰۷ ش. به مدت پنج سال حاکم کرمانشاهان، از ۱۰ مرداد ۱۳۱۴ ش. حاکم کردستان، از ۱۴ مهر ۱۳۲۰ ش. استاندار فارس، از ۲۶ آبان ۱۳۲۵ ش. استاندار استان پنجم، از ۲۷ اسفند ۱۳۳۲ ش. تا اسفند ۱۳۳۸ ش. نماینده انتصابی تهران در دوره دوم مجلس سنا.



## ۷۵ - فیروز - عبدالمجید میرزا (ناصرالدوله).

عبدالمجید میرزا فیروز فرزند عبدالحمید میرزا فرمانفرما (۱۲۶۰ ش. - ۱۳۴۰ ش.) در شیراز به دنیا آمد. پس از انجام تحصیلات مقدماتی، به مدرسه دارالفنون و اقدسیه رفت و پس از فارغ التحصیل شدن، در سال ۱۳۲۷ ق. / ۱۲۸۸ ش. برای ادامه تحصیل به پاریس رفت و تحصیلاتش را در دانشکده سن سیر فرانسه به پایان رساند و به ایران بازگشت. در ابتدا با درجه یاوری وارد قزاقخانه شد و مراحل ترقی را به سرعت طی کرد و درجه سرتیپی گرفت. در تشکیل قشون متحدالشکل در سال ۱۳۰۰ ش. با همان درجه سرتیپی پذیرفته و به عضویت شورای عالی نظام پذیرفته شد. چندی در وزارت جنگ مصدر مشاغل اداری بود و مدتی هم ریاست مهندسی ارتش را بر عهده داشت. از ۲۲ بهمن ۱۳۱۱ ش. تا ۶ بهمن ۱۳۱۱ ش. کفیل وزارت طرق و شوارع در کابینه مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه) بود و بعد از انفصال به وزارت جنگ بازگشت و از ۵ دی ۱۳۱۵ ش. تا ۲۹ آذر ۱۳۱۶ ش. رئیس ژاندارمری بود، سپس به ریاست اداره دادرسی ارتش و انتظامات رسید. در سال ۱۳۲۱ ش. درجه سرلشکری گرفت و چندی ریاست اداره هواپیمایی و مدتی حاکم نظامی تهران بود. از ۲۷ اسفند ۱۳۳۲ ش. تا ۲۵ اسفند ۱۳۳۸ ش. نماینده انتصابی کرمان در دوره دوم مجلس سنا، وی کتابخانه اش را

که دارای ۶ هزار جلد کتاب و ۳۰۰ جلد آن از کتابهای نفیس بود، به کتابخانه مجلس شورای ملی اهداء کرد.



## ۷۶ - فیروز، فیروز (نصرت الدوله).

فیروز فیروز فرزند عبدالحسین میرزا فرمانفرما (۱۲۶۸ ش. - ۱۳۱۶ ش.) در تهران متولد شد، او پس از گذراندن تحصیلات مقدماتی در تهران، پدرش را که در سال ۱۳۱۷ ق. / ۱۲۷۹ ش. برحسب حکم مظفرالدین شاه به بغداد و کربلا تبعید شد همراهی کرد. عبدالحسین میرزا فرمانفرما، نصرت الدوله و دو پسر دیگرش را برای تحصیل به بیروت فرستاد و بعد از چند سال از بیروت به پاریس مسافرت کرد و به تحصیل پرداخت اما درش را ناتمام گذاشت و در سال ۱۳۲۳ ق. / ۱۲۸۴ ش. به ایران بازگشت و به نیابت پدرش حاکم کرمان گردید، سپس در اوایل مشروطیت معزولاً به تهران آمد و تا زمان خلع محمد علی شاه [۱۳۲۷ ق. / ۱۲۸۸ ش.] در تهران سمتی نداشت. بعد برای تکمیل



فیروز، فیروز

تحصیلاتش به پاریس رفت و در سال ۱۳۳۰ ق. / ۱۲۹۱ ش. مراجعت کرد و پس از چند ماه به معاونت وزارت عدلیه منصوب شد. از ۲۹ شوال ۱۳۳۴ ق. / ۷ شهریور ۱۲۹۵ ش. تا رجب ۱۳۳۵ ق. / ۸ خرداد ۱۲۹۶ ش. وزیر عدلیه در کابینه میرزا حسن خان وثوق الدوله، از ۲۹ شوال ۱۳۳۶ ق. / ۱۵ مرداد ۱۲۹۷ ش. تا مرداد ۱۲۹۸ ش. وزیر عدلیه و از آن پس تا خرداد ۱۲۹۹ ش. وزیر امور خارجه در کابینه های میرزا حسن وثوق الدوله و یکی از عاملین قرارداد ۱۹۱۹ م. بود. پس از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ ش. همراه عده ای از رجال دستگیر و تا زمان سقوط کابینه سیدضیاءالدین طباطبایی زندانی بود. از یکم تیر ۱۳۰۰ ش. تا ۳۰ خرداد ۱۳۰۲ ش. نماینده کرمانشاه در دوره چهارم مجلس شورای ملی بود. [از یکم تیر ۱۳۰۰ ش. تا ۲۴ مرداد ۱۳۰۰ ش. به عنوان منشی مجلس انتخاب شد]. از ۲۲ بهمن ۱۳۰۲ ش. تا ۱۸ مرداد ۱۳۰۴ ش. نماینده کرمانشاه در دوره پنجم مجلس شورای ملی و از ۱۸ مرداد ۱۳۰۴ ش. تا ۹ آبان ۱۳۰۴ ش. وزیر عدلیه در کابینه سردار سپه، از ۱۹ تیر ۱۳۰۵ ش. تا ۱۸ بهمن ۱۳۰۵ ش. به نمایندگی کرمانشاه در دوره ششم مجلس شورا انتخاب شد، سپس به علت قبولی پُست وزارت استعفاء کرد و از ۱۹ بهمن ۱۳۰۵ ش. تا ۲۶ شهریور ۱۳۰۵ ش. وزیر مالیه در کابینه حسن مستوفی، از ۱۱ خرداد ۱۳۰۶ ش. تا ۱۸ خرداد ۱۳۰۸ ش. وزیر مالیه در کابینه های مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه) در همین روز [۱۸ خرداد ۱۳۰۸ ش.] در تکیه دولت به اتهام اختلاس از انبار دولتی و اخذ رشوه از حسن مهدوی دستگیر و بنابه وساطت حسن مستوفی به خانه خودش در ورآورد کرج رفت و سپس بنابه اصول ۲۵، ۶۹ و ۷۰ متمم قانون اساسی و مطابق قانون محاکمه وزراء، محاکمه و در ۱۲ فروردین ۱۳۰۹ ش. به تقاضای علی اکبر داور [وزیر عدلیه]

تحت نمره ۱۰۵۸ - ۲۱ خرداد ۱۳۰۹ ش. و موافقت رضا شاه، با یک درجه تخفیف در مجازات وی، محکوم به محرومیت از حقوق اجتماعی، چهارماه حبس تادیبی و پرداخت ۵۸۰۸ تومان غرامت [سه برابر ۱۹۳۹ تومان ماخوذی از حاج علی آقا] شد. سپس در ۲۴ مهر ۱۳۱۵ ش. در تهران به دستور رکن‌الدین مختار بازداشت و در ۲۹ فروردین ۱۳۱۶ ش. طبق نامه شماره ۲۵۴/۲۷۸ مورخ ۲۸ فروردین ۱۳۱۶ ش. به سمنان اعزام و در ۲۰ دی ۱۳۱۶ ش. در سمنان به قتل رسید.

آذربایجان را داشت، بود. در دوره صدارت میرزا علی‌خان امین‌الدوله، منشی وی بود و لقب دبیر حضوری گرفت و پس از برکناری صدراعظم، به اروپا رفت و همین‌که عین‌الدوله به صدارت رسید وی را به تهران خواست و به عنوان وزیر رسائل (رئیس دفتر اختصاصی) صدراعظم به کار مشغول شد. مدتی به واسطه خط و انشا منشی حضور مظفرالدین‌شاه شد و لقب وزیر حضوری گرفت. در سفر سوم مظفرالدین‌شاه ۱۳۲۳ ق. / ۱۲۸۴ ش. به فرنگ در صف همراهان شاه و منشی مخصوص وی بود. در سال ۱۳۲۴ ق. / ۱۲۸۵ ش. لقب قوام‌السلطنه گرفت. روز چهاردهم جمادی‌الثانی سال ۱۳۲۴ ق. / ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ ش. فرمان مشروطیت را نوشت و مهور به مهر مظفرالدین‌شاه شد. در ۲۶ تیر ۱۲۸۸ ش. عضو کمیسیون عالی مشروطه‌خواهان، از یکم مرداد ۱۲۸۹ ش. تا ۱۷ اسفند ۱۲۸۹ ش. وزیر جنگ در کابینه میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک، از ۳ مرداد ۱۲۹۰ ش. تا ۶ آذر ۱۲۹۰ ش. وزیر داخله در دو کابینه نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه از ۱۹ آذر ۱۲۹۰ ش. تا ۱۴ خرداد ۱۲۹۱ ش. وزیر داخله در کابینه نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه، از ۲۸ دی ۱۲۹۱ تا ۲۴ مرداد ۱۲۹۲ ش. وزیر مالیه در کابینه محمدعلی‌خان علاء‌السلطنه، از ۱۸ آبان ۱۲۹۶ ش. تا ۳۰ آبان ۱۲۹۶ ش. وزیر داخله در کابینه دوم میرزا محمدعلی‌خان علاء‌السلطنه، از اردیبهشت ۱۲۹۷ ش. تا ۱۳ فروردین ۱۳۰۰ والی خراسان و سیستان شد. [هنگام بازگشت از ملک‌آباد به داخل شهر مشهد، به دستور سیدضیاء‌الدین طباطبایی و توسط کلنل محمدتقی‌خان پسیان بازداشت شد]. از ۱۴ خرداد ۱۳۰۰ ش. تا ۲۹ دی ۱۳۰۰ ش. رئیس‌الوزراء و وزیر داخله، و [قوام‌السلطنه در ۸ مهر و ۱۶ مهر ۱۳۰۰، کابینه‌های خود را ترمیم کرد]، از ۳ خرداد ۱۳۰۱ ش. تا ۵

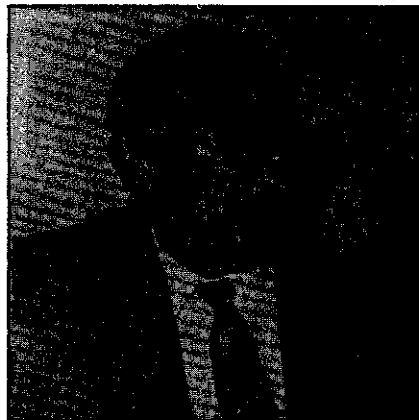
نخست وزیر  
محمدتقی

#### ۷۸- قوام، احمد (قوام‌السلطنه)

احمد قوام فرزند میرزا ابراهیم معتمدالسلطنه آشتیانی (۱۲۵۲ ش. - ۱۳۳۴ ش.) در تهران متولد شد. تحصیلات مقدماتی و متداول سیاق‌نویسی و ادبیات فارسی و مقدمات عربی و حسن خط و انشاء را نزد میرزا محمد گلپایگانی و تحصیلات متوسطه را نزد علامه شیرازی و سیدعلی شیرازی، معانی و بیان، منطق و علوم معقول و منقول را هم تا حدی در مدرسه مروی نزد شیخ علی نوری و سید عبدالکریم لاهیجی و زبان فرانسه را نزد مسیورنثو فرانسوی و دکتر سیدولی‌اله‌خان نصر فراگرفت. در ۲۰ سالگی مناجات حضرت علی (ع) را به خط نستعلیق زیبا نوشت و مورد تشویق ناصرالدین‌شاه قرار گرفت و مدتی جزو پیشخدمتهای وی بود در ۱۳۱۴ ق. / ۱۲۷۶ ش. منشی میرزا علی‌خان امین‌الدوله در موقعی که حکومت

#### ۷۷- قره‌گوزلو، یحیی (اعتمادالدوله)

یحیی قره‌گوزلو فرزند بهاء‌الملک (۱۲۸۵ ش. - ۱۳۱۶ ش.) در همدان متولد شد و در همان شهر به تحصیل علوم و معارف زمان خود مشغول شد، سپس به تهران آمد و برای ادامه تحصیل به فرانسه رفت. از دانشگاه پاریس لیسانس حقوق گرفت [همدوره تحصیلی نصرت‌الدوله فیروز و مشارالدوله حکمت بود]، از ۵ اردیبهشت ۱۳۰۶ ش. تا ۲۱ دی ۱۳۰۶ ش. بارتبه ۹ قضایی مستشار دیوان عالی تمیز و از ۲۱ دی ۱۳۰۶ ش. تا ۱۶ خرداد ۱۳۱۲ ش. وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در کابینه‌های مهدقلی‌هدایت (مخبرالسلطنه) بود. [در ترمیم کابینه‌های مهدقلی‌هدایت در ۱۹ آبان ۱۳۰۷، ۳۰ دی ۱۳۰۹، ۲۹ فروردین ۱۳۱۲ ش. در سمت خود باقی ماند].



احمد قوام

بهمن ۱۳۰۱ ش. رئیس الوزراء و وزیر داخلی، و وزیر امور خارجه، نماینده دوره چهارم مشهد در مجلس شورای ملی از یکم تیر ۱۳۰۰ تا ۳۰ خرداد ۱۳۰۲ ش. در ۳۱ مهر ۱۳۰۲ ش. به اروپا [سویس و فرانسه] تبعید و در ۱۵ تیر ۱۳۰۵ به ایران بازگشت و تا شهریور ۱۳۲۰ ش. بیشتر در باغ چای خود در «باسکیا گوراب» سه کیلومتری لاهیجان به کشاورزی و مطالعه می گذرانند. از ۱۸ مرداد ۱۳۲۱ ش. تا ۲۴ بهمن ۱۳۲۱ ش. نخست وزیر و وزیر جنگ و از یکم بهمن ۱۳۲۱ ش. کابینه اش را ترمیم کرد و فقط نخست وزیر بود. از ۲۸ بهمن ۱۳۲۴ تا ۲۹ آذر ۱۳۲۵ ش. نخست وزیر، و وزیر امور خارجه و وزیر کشور، از ۲۹ آذر ۱۳۲۵ تا ۱۸ خرداد ۱۳۲۶ ش.، نخست وزیر، از ۲۰ خرداد ۱۳۲۶ ش. تا ۲۳ شهریور ۱۳۲۶ ش. نخست وزیر و از آن پس تا ۲۵ آذر ۱۳۲۶ ش. نخست وزیر و وزیر کشور بود. سپس به اروپا رفت و در آخرین بار از ۲۶ تیر ۱۳۳۱ ش. تا ۳۰ تیر ۱۳۳۱ ش. نخست وزیر شد.

شکرالله صدری

#### ۷۹- قوام صدری، شکرالله (معمد خاقان - قوام الدوله)

شکرالله قوام صدری فرزند حاج محمدحسین خان صدرالدوله اصفهانی (۱۲۹۱ ق. / ۱۲۵۳ ش. - ۱۳۴۸ ش.) در تبریز به دنیا آمد. در سال ۱۳۱۳ ق. / ۱۲۷۵ ش. به همراه مظفرالدین شاه از تبریز به تهران آمد و جزو پیشخدمتان محترم و مقرب شاه بود. پس از فوت مظفرالدین شاه در دوره سلطنت محمدعلی شاه جزو مشروطه خواهان شد. قبل از بستن مجلس در ۱۳۲۵ ق. / ۱۲۸۶ ش. به فاصله کمی

[یکی دو ماه] برحسب امر محمدعلی شاه از تهران به فرنگستان تبعید شد. پس از فتح تهران به دست آزادیخواهان، از یکم شهریور ۱۲۸۸ ش. به حکومت تهران منصوب شد. از ۲ آذر ۱۲۸۸ ش. به وزارت تجارت و از ۸ اردیبهشت ۱۲۸۹ ش. تا ۱۹ تیر ۱۲۸۹ ش. وزیر پست و تلگراف در کابینه محمد ولی خان تنکابنی سپهدار اعظم، سپس مدتی حاکم اصفهان شد. از ۱۴ آذر ۱۲۹۳ ش. تا ۲۱ آبان ۱۲۹۴ ش. نماینده نجف آباد در دوره سوم مجلس شورای ملی، از ۵ شهریور ۱۲۹۵ ش. تا ۱۸ فروردین ۱۲۹۶ ش. وزیر فوائد عامه و از آن پس تا ۸ خرداد ۱۲۹۹ ش. با حفظ سمت، تصدی امور وزارت تجارت را در کابینه میرزا حسن وثوق الدوله داشت. از یکم تیر ۱۳۰۲ ش. تا ۱۸ مرداد ۱۳۰۴ ش. نماینده خرمشهر در دوره مجلس شورای ملی، از ۱۹ مرداد ۱۳۰۴ ش. تا ۹ آبان ۱۳۰۴ ش. وزیر داخله در کابینه سردار سپه بود.

سید باقر کاظمی

#### ۸۰- کاظمی، سیدباقر (مهدب الدوله) سید باقر کاظمی فرزند احمدخان



سیدباقر کاظمی

معتصم الدوله (۱۳۰۹ ق. / ۱۲۷۱ ش. - ۱۳۴۶ ش.) در تهران متولد شد. وی تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در تهران گذراند، سپس وارد مدرسه حقوق و علوم سیاسی مشیرالدوله و لیسانس گرفت. در سال ۱۳۳۰ ق. / ۱۲۹۱ ش. به استخدام وزارت امور خارجه درآمد و پس از طی مراحل اداری به ریاست دفتر وزارت امور خارجه رسید و مستشار سفارت ایران در آمریکا (واشنگتن) شد و از سال ۱۳۰۳ ش. تا ۱۳۰۵ ش. سفیر ایران در آمریکا بود. از ۲۲ دی ۱۳۰۷ ش. مستشار سفارت کبرای ایران در کابل، از ۳ خرداد ۱۳۰۹ ش. معاون وزارت طرق و شوارع [در زمان تصدی سیدحسن تقی زاده]، از ۳۰ دی ۱۳۰۹ ش. تا ۶ اسفند ۱۳۱۰ ش. کفیل وزارت طرق و شوارع در کابینه مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه)، از ۶ اسفند ۱۳۱۰ ش. تا ۲۶ شهریور ۱۳۱۲ ش. وزیر مختار ایران در عراق، از ۲۶ فروردین ۱۳۱۲ ش. تا ۱۰ آذر ۱۳۱۴ ش. وزیر امور خارجه در کابینه محمدعلی فروغی، از ۱۳ آذر ۱۳۱۴ ش. تا ۲۸ اسفند ۱۳۱۴ ش. وزیر امور خارجه در کابینه محمود جم، از ۲۵ فروردین ۱۳۱۵ ش. تا ۵ مرداد ۱۳۱۷ ش. استاندار آذربایجان، از ۵ مرداد ۱۳۱۷ ش. تا ۳۰ مهر ۱۳۱۸ ش. سفیر ایران در افغانستان، از آذر ۱۳۱۸ ش. تا ۲۰ مهر ۱۳۱۹ ش. سفیر ایران در ترکیه، از ۱۱ اسفند ۱۳۲۰ ش. تا ۱۸ اسفند ۱۳۲۰ ش. وزیر کشور در سومین کابینه محمدعلی فروغی [بعد از شهریور ۱۳۲۰ ش.]، از ۱۸ مرداد ۱۳۲۱ ش. تا ۱ شهریور ۱۳۲۱ ش. وزیر کشور و از آن پس تا ۲۴ بهمن ۱۳۲۱ ش. وزیر دارای در کابینه احمد قوام، از ۱۵ شهریور ۱۳۲۳ ش. تا ۱۸ آبان ۱۳۲۳ ش. وزیر فرهنگ در کابینه سوم محمد ساعد در ۲۷ اسفند ۱۳۲۳ ش. عضو هیأت ایران در کنفرانس سانفرانسیسکو، از ۱۵ بهمن ۱۳۲۶ ش. تا ۲۰ اسفند ۱۳۲۶ ش. وزیر امور خارجه در کابینه ابراهیم حکیمی

از ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ ش. تا ۴ مرداد ۱۳۳۱ ش. وزیر امور خارجه [از ۲ مهر ۱۳۳۱ ش. با حفظ سمت وزارت امور خارجه کفیل نخست وزیری در کابینه دکتر محمد مصدق] بود. از ۵ مرداد ۱۳۳۱ ش. تا ۱۰ خرداد ۱۳۳۲ ش. نایب نخست وزیر و وزیر دارایی در کابینه مصدق، از ۱۰ خرداد ۱۳۳۲ ش. تا ۳۰ مرداد ۱۳۳۲ ش. سفیر ایران در فرانسه و وزیر مختار ایران در اسپانیا و پرتغال، سناتور انتصابی در دوره اول تهران از ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ تا ۲۸ آبان ۱۳۳۲ ش. و در ۳۱ اردیبهشت ۱۳۳۴، به جنوب کشور تبعید شد.

وزیر بازرگانی و صنایع و معادن

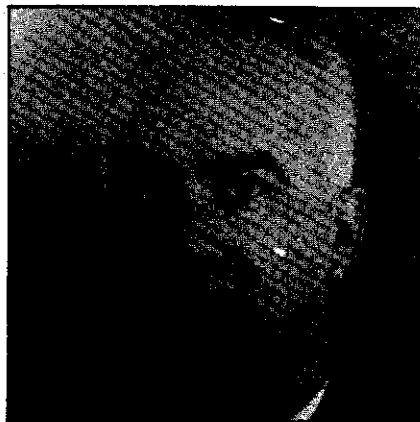



### ۸۱ - کمال هدایت، حسنعلی (نصرالملک).

حسنعلی فرزند حسینقلی خان مخبرالدوله (۱۲۸۹ ق. / ۱۲۵۱ ش. - ۱۳۳۵ ش.) در تهران متولد شد. وی ابتدا نزد معلم سرخانه به تحصیل زبان و ادبیات فارسی، عربی و فرانسه پرداخت، سپس یک سال و چند ماه نزد جدش علیقلی خان مخبرالدوله - که در آن زمان ریاست مدرسه دارالفنون را بر عهده داشت - به تکمیل تحصیلات پرداخت، سپس جهت ادامه تحصیل عازم پاریس شد و در (کلژ سنت بارب) - که از مدارس معروف پاریس به شمار می‌رفت و فارغ‌التحصیل‌های آن را (باربست) می‌نامیدند - به تحصیل پرداخت و پس از سه سال دوره آن را به پایان رساند، سپس وارد مدرسه علوم سیاسی پاریس شد و در رشته علوم سیاسی و حقوق بین‌الملل ادامه


تحصیل داد. پس از تحصیل چندی در پاریس در سفارت ایران در موقعی که یمین‌السلطنه [از ۱۲۷۴ تا ۱۲۸۳ ش.] سفیر بود، ایشان هم به نیابت سفارت منصوب شد. پس از مراجعت به ایران به عضویت وزارت امور خارجه درآمد. در سال ۱۲۸۵ ش. مقارن با وزارت امور خارجه بودن میرزا نصرالله‌خان مشیرالدوله (۱۲۸۵ - ۱۲۷۸ ش.) در وزارت امور خارجه به ایران آمد و به عنوان وابسته اختصاصی وزارت خارجه در آن وزارتخانه شروع به کار کرد. از ۱۷ مهر ۱۲۸۵ ش. تا ۲ تیر ۱۲۸۷ ش. نماینده طبقه اعیان در مجلس شورای ملی بود و در دوره دوم به وکالت مجلس انتخاب شد ولی قبل از اتمام دوره دوم به اروپا مسافرت کرد. در سال ۱۳۳۲ ق. / ۱۲۹۳ ش. بسه لقب نصرالملک ملقب و در کابینه ریاست وزرا رئیس دفتر شد، از ۲۳ اسفند ۱۲۹۳ ش. تا ۱۰ اردیبهشت ۱۲۹۴ ش. وزیر فوائد عامه و تجارت و پست و تلگراف در کابینه میرزااحسن خان مشیرالدوله شد و پس از انحلال کابینه مذکور کمیسیونی بنام «کمیسیون تطبیق حوالجات» بوجود آمد که تمام مصارف و مخارج مملکت با موافقت آن کمیسیون صورت می‌گرفت و حسنعلی به مدت بیست‌ماه رئیس آن بود. از ۱۵ خرداد ۱۲۹۶ ش. تا ۷ آبان ۱۲۹۷ ش. وزیر پست و تلگراف و از ۱۸ آبان ۱۲۹۷ ش. تا ۲۵ آبان ۱۲۹۷ ش. وزیر عدلیه در کابینه محمدعلی خان علاءالسلطنه، از اردیبهشت

۱۲۹۷ ش. تا ۸ اردیبهشت ۱۲۹۷ ش. وزیر عدلیه در کابینه میرزااحسن مستوفی‌الممالک، از ۱۰ اردیبهشت ۱۲۹۷ ش. تا ۲۸ خرداد ۱۲۹۷ ش. وزیر عدلیه و از آن پس تا ۶ مرداد ۱۲۹۷ ش. وزیر پست و تلگراف در کابینه نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه بود. مدت کوتاهی در فترت بین دوره سوم و چهارم قانونگذاری وزیر عدلیه در کابینه میرزااحسن‌خان وثوق‌الدوله، از ۵ آبان ۱۲۹۹ ش. تا ۲۸ بهمن ۱۲۹۹ ش. وزیر مشاور و از آن پس تا ۲۴ اسفند ۱۲۹۹ ش. وزیر فوائد عامه و تجارت در کابینه فتح‌الله‌خان سردار منصور سپهدار اعظم، از ۲۵ بهمن ۱۳۰۱ ش. تا ۲۹ اسفند ۱۳۰۱ ش. وزیر مالیه و از آن پس تا ۲۴ خرداد ۱۳۰۲ ش. وزیر پست و تلگراف در کابینه میرزااحسن‌خان مستوفی‌الممالک و از سال ۱۳۰۴ ش. به مدت سه سال به حکومت اصفهان و یک سال به حکومت فارس منصوب شد. از مهر ۱۳۰۷ ش. تا ۵ تیر ۱۳۰۸ ش. نماینده سیاسی ایران در عراق بود، پس از رفع اختلاف با عراق شش‌ماه به علت مخالفت با تیمورتاش از کار برکنار شد. از شهریور ۱۳۱۰ تا مهر ۱۳۱۲ ش. وزیر مختار ایران در ژاپن شد. به مدت سه سال حکمران تهران بود، سپس از طرف مجلس شورای ملی به مدت پنج سال به ریاست دیوان محاسبات منصوب شد. از ۱۱ اسفند ۱۳۲۰ تا ۱۸ اسفند ۱۳۲۰ ش. وزیر پست و تلگراف در کابینه سوم محمدعلی فروغی، از ۵ آذر ۱۳۲۳ تا ۱۲ اردیبهشت ۱۳۲۴ ش. وزیر پیشه و هنر و بازرگانی در کابینه مرتضی قلی بیات، از ۲۳ اردیبهشت ۱۳۲۴ تا ۱۴ خرداد ۱۳۲۴ ش. وزیر مشاور در کابینه ابراهیم حکیمی، از ۲۲ خرداد ۱۳۲۴ تا ۲۹ مهر ۱۳۲۴ ش. وزیر مشاور در کابینه محسن صدر، از ۱۳ آبان ۱۳۲۴ تا اول بهمن ۱۳۲۴ ش. وزیر مشاور در کابینه دوم ابراهیم حکیمی، از بهمن ۱۳۲۴ تا مرداد ۱۳۲۷ ش. سفیر ایران در



مسعود کیهان

افغانستان، در ۶ فروردین ۱۳۲۸ ش. ریاست انجمن نظارت بر انتخابات مجلس سنا و از ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ تا ۲۸ آبان ۱۳۳۲ ش. نماینده انتخاباتی تهران در دوره اول مجلس سنا (از ۳۰ بهمن ۱۳۲۸ تا ۲۱ فروردین ۱۳۳۰ ش. نایب رئیس مجلس سنا) بود، از ۳ شهریور ۱۳۳۰ ش. استاندار فارس، از اسفند ۱۳۳۲ تا ۲۶ اسفند ۱۳۳۵ ش. سفیر ایران در واتیکان بود.



#### ۸۲- کیهان، مسعود [ماژور]

مسعود کیهان فرزند عبدالمطلب مستشار الوزاره (۱۲۷۲ ش. - ۱۳۴۶ ش.) در تهران متولد شد. ابتدا در خانه پدرش درس خواند. پس از تاسیس مدرسه علمیه [۱۳۱۶ ق. ر ۱۲۷۸ ش.] به ریاست مهدیقلی مخبرالسلطنه، به آن مدرسه رفت و در آنجا از شاگردان عبدالعظیم قریب بود. در یازده سالگی برای ادامه تحصیل به فرانسه رفت. پس از گذراندن دوره متوسطه و مدرسه نظامی سن سیر، به مدت یکسال در ارتش فرانسه خدمت کرد. در اوایل جنگ جهانی اول به ایران بازگشت و با درجه ماژوری (سرگردی) به فرماندهی پیاده نظام فارس منصوب شد و بنابه تقاضای مخبرالسلطنه (والی وقت فارس)، مامور تشکیلات نظمیه [شهربانی] استان فارس گردید. در اغتشاشات آلمانها در فارس همراه مخبرالسلطنه به تهران آمد. پس از دو روز توقف چون روسها میخواستند به تهران بیایند، همراه مهاجرین، تهران را ترک ولی در راه کهریزک (کنت کالیز) ارتش آلمان با مخبرالسلطنه ملاقات و کیهان را به وی معرفی می‌کند و ایشان با سمت فرماندهی

قوای مهاجرین به طرف اراک حرکت می‌نماید. در اراک قوایی فراهم می‌آورد و پس از مدتی مبارزه با قوای روس، با سه گلوله مجروح و در اثر فشار زیاد قوای روس، اجباراً به اتفاق قوای ایران از قصر شیرین به بغداد عقب‌نشینی می‌نماید. پس از مدتی به اتفاق عده‌ای به اسلامبول مسافرت می‌کند و تا رسیدن احمدشاه به لندن، در آنجا توقف می‌کند. سپس به دستور دولت ایران مراجعت و به استخدام ژاندارمری درآمد. در کودتای ۱۲۹۹ ش. از ۵ اسفند ۱۲۹۹ تا ۷ اردیبهشت ۱۳۰۰ ش. وزیر جنگ و از آن پس تا ۴ خرداد ۱۳۰۰ ش. وزیر مشاور در کابینه سیدضیاءالدین طباطبایی بود. از آن بعد مدتی در دارالفنون به تدریس پرداخت و بعد از تاسیس دانشگاه تهران تا پایان عمر استاد جغرافیا بود. از ۱۳۲۰ ش. به عضویت فرهنگستان ایران درآمد و از ۲۰ فروردین ۱۳۲۹ تا ۵ تیر ۱۳۲۹ وزیر فرهنگ در کابینه علی منصور، از خرداد ۱۳۳۰ ش. معاون دانشگاه تهران بود.

#### وزیرداری



#### ۸۳- گلشایان، عباسقلی.

عباسقلی گلشایان فرزند رضاقلی میرزا محتشم‌الدوله قاجار (۱۲۸۱ ش. - ۱۳۶۹ ش.) در تهران به دنیا آمد. پس از اتمام تحصیلات ابتدایی، نزد معلمین سرخانه برای تکمیل تحصیلات فارسی، عربی و

فقه، اصول و حکمت و فلسفه، ریاضی، زبان تا ۱۳ سالگی نزد اساتید معروف شمس‌العلماء و سیدحسن مدرس به تحصیل پرداخت. سپس به مدرسه آلیانس رفت و بعد از فراغت از آن جا به دارالفنون رفت. و سپس به مدرسه عالی حقوق رفت و موفق به اخذ لیسانس حقوق شد و بعد از آن به پاریس سفر کرد و لیسانس دیگری در رشته حقوق گرفت. از سال ۱۳۰۲ ش. به عنوان مترجم مسیو آدلف پرنی و مستشار عدلیه به استخدام وزارت عدلیه درآمد. از ۱۳۰۸ ش. مستنطق شعبه چهارم (وزارت عدلیه)، در سال ۱۳۱۰ ش. عضو محکمه استیناف وزارت عدلیه و از ۱۷ آذر ۱۳۱۱ ش. کفیل پارک به بدایت (وزارت عدلیه)، از ۱۲ آذر ۱۳۱۲ ش. کفیل پارک دیوان عالی جزا (وزارت عدلیه)، از ۴ خرداد ۱۳۲۰ ش. تا ۵ شهریور ۱۳۲۰ ش. کفیل وزارت دارایی در کابینه علی منصور، از ۶ شهریور ۱۳۲۰ ش. تا ۲۳ شهریور ۱۳۲۰ ش. کفیل وزارت دارایی و پس از آن تا ۲۶ شهریور ۱۳۲۰ ش. در کابینه محمدعلی فروغی، از ۳۰ شهریور ش. تا ۸ آذر ۱۳۲۰ ش. وزیر بازرگانی و اقتصاد ملی و از ۱۳ آذر ۱۳۲۰ ش. تا ۷ اسفند ۱۳۲۰ ش. وزیر پیشه و هنر و بازرگانی در کابینه محمدعلی فروغی، از ۱۱ اسفند ۱۳۲۰ ش. تا ۱۵ اسفند ۱۳۲۰ ش. وزیر دادگستری در کابینه محمدعلی فروغی، از ۱۳ بهمن ۱۳۲۲ ش. تا ۲۲ مرداد ۱۳۲۳ ش. شهردار تهران، از ۸ فروردین ۱۳۲۴ ش. عضو شورای عالی اقتصاد، در ۲۲ خرداد ۱۳۲۴ ش. به شاه معرفی شد و از ۲۶ خرداد ۱۳۲۴ ش. تا ۱۰ آبان ۱۳۲۴ ش. وزیر پیشه و هنر و بازرگانی در کابینه‌های محسن صدر، از ۱۵ فروردین ۱۳۲۷ ش. استاندار خراسان، از یکم مهر ۱۳۲۷ ش. تا ۱۵ آبان ۱۳۲۷ ش. وزیر دادگستری در کابینه عبدالحسین هژیر، از ۲۵ آبان ۱۳۲۷ ش. تا ۲۸ اسفند ۱۳۲۸ ش. وزیر دارایی در کابینه‌های محمد ساعد، از ۱۹ بهمن ۱۳۲۸ ش. عضو هیأت تصفیه

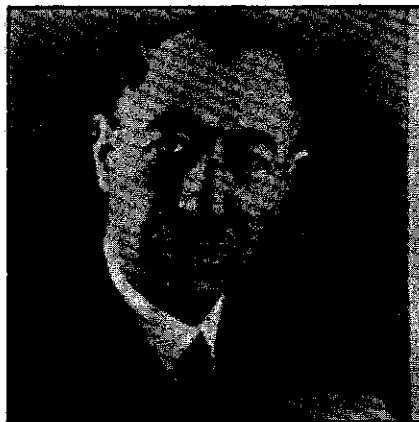
کارمندان دولت، از ۱۷ خرداد ۱۳۲۹ ش. اسنادار فارس، از ۲۷ اسفند ۱۳۳۲ ش. تا ۲۵ اسفند ۱۳۳۸ ش. نماینده انتخابی دوره دوم تهران در مجلس سنا، از ۱۳ فروردین ۱۳۳۹ ش. تا ۱۹ اردیبهشت ۱۳۴۰ ش. نماینده تهران در دوه سوم مجلس سنا و از ۲۶ خرداد ۱۳۳۵ ش. تا ۱۵ فروردین ۱۳۳۶ ش. وزیر دادگستری در کابینه حسین علاء بود.

نخست وزیر  


#### ۸۴- متین دفتری، احمد [دکتر] (اعتماد لشکر، متین الدوله)

احمد متین دفتری فرزند محمودخان اعتماد لشکر (۱۲۷۵ ش. - ۱۳۵۰ ش.) در تهران متولد شد. در پنج سالگی به مکتبخانه رفت و الفبا و مقدمات زبان فارسی و قرآن را فراگرفت و در زمان تحصیل به تقاضای جدش میرزا حسین خان وزیر دفتر از طرف مظفرالدین شاه ملقب به اعتماد خاقان شد و شغل لشکر تویسی فوج‌های دماوند، فیروزکوه و آترپاد سیستان و فوج تبریز با عنوان جناب به وی واگذار شد و پس از چندی به لقب متین‌الدوله نائل شد و بعد از چند سالی در مدرسه علمیه [به ریاست مهدقلی هدایت (مخبراسلطنه)] مشغول شد و با اتمام تحصیلات ابتدایی، به مدت ۸ سال در مدرسه آلمانی به تحصیل مشغول شد. وی در اوایل سال ۱۲۹۴ ش. به استخدام وزارت امور خارجه درآمد [در زمان وزارت محترم السلطنه] و محل خدمتش در اداره تحریرات معین شد. ابتدا دو سال کارآموزی کرد بعد از مدتی به ریاست اداره عهد و جامعه ملل وزارت امور خارجه منصوب

شد و در سال ۱۲۹۷ ش. وارد مدرسه عالی حقوق شد و در سال ۱۳۰۰ ش. دوره را به پایان رسانید، سپس ضمن فعالیت در وزارت امور خارجه به تدریس در مدرسه نظام پرداخت و زمانی که دکتر مصدق والی آذربایجان بود، وی به عنوان نماینده والی در تهران بود. در زمان تصدی وزارت عدلیه توسط علی اکبر داور به وزارت عدلیه انتقال یافت و از ۵ اردیبهشت ۱۳۰۶ ش. با رتبه ۷ قضایی وکیل عمومی استیناف تهران شد و پس از مدت کوتاهی به مستشاری دادگاه جنایی برگزیده شد. از فروردین ۱۳۰۸ ش. به مدت سه سال جهت ادامه تحصیل به اروپا رفت و در دانشگاه لوزان سویس به تحصیل مشغول شد و در این دوره همه ساله در ماه سپتامبر که مجمع عمومی جامعه ملل در ژنو تشکیل می‌شد با سمت مشاور حقوقی به هیأت نمایندگی ایران همکاری داشت. از ۱۳ بهمن ۱۳۱۱ ش. تا ۶ مهر ۱۳۱۵ ش. به معاونت وزارت عدلیه، [از ۹ دی ۱۳۱۱ ش. تا ۲۹ اسفند ۱۳۱۱ ش. در غیاب علی اکبر داور به کفالت وزارت عدلیه منصوب شد]، از ۶ مهر ۱۳۱۵ ش. تا ۱۳ آبان ۱۳۱۸ ش. وزیر عدلیه در کابینه محمود جم، [در یکم مهر ۱۳۱۶ ش. در کابینه دوم محمود جم در سمت خود ابقاء شد]، از ۷ اردیبهشت ۱۳۱۷ ش. عضو کمیسیون اصطلاحات دادگستری در فرهنگستان شد و در ۸ دی ۱۳۱۷ ش. به موجب تصویب هیأت وزیران سازمانی



اسماعیل مرآت

به نام «سازمان پرورش افکار» تحت نظر متین دفتری تشکیل شد. از ۳ آبان ۱۳۱۸ ش. تا ۴ تیر ۱۳۱۹ ش. نخست وزیر و در همین روز از کار برکنار و تحت نظر قرار گرفت و در این مدت هفته‌ای دو روز را در دانشگاه تهران تدریس می‌کرد و یک روز را در فرهنگستان فعالیت داشت. در ۱۸ شهریور ۱۳۲۲ ش. توسط متفقین بازداشت و به اراک منتقل شد و در ۲۲ بهمن ۱۳۲۲ ش. وی را از اراک به تهران آوردند [قریب یکماه] و سپس به بازداشتگاه رشت منتقل کردند. از ۲۵ تیر ۱۳۲۶ ش. تا ۶ مرداد ۱۳۲۸ ش. نماینده خیاو و مشکین شهر در دوره پانزدهم مجلس شورای ملی و سناتور انتصابی تهران در دوره‌های دوم تا ششم بود. (دوره دوم از ۲۷ شهریور ۱۳۲۲ ش. تا ۲۵ اسفند ۱۳۳۸ ش.، دوره سوم از ۳ فروردین ۱۳۳۹ ش. تا ۱۹ اردیبهشت ۱۳۴۰ ش.، دوره چهارم از ۱۴ مهر ۱۳۴۲ ش. تا ۱۲ مهر ۱۳۴۶ ش.، دوره پنجم از ۱۴ مهر ۱۳۴۶ ش. تا ۵ تیر ۱۳۵۰ ش.) همچنین وی عضو جمعیت ایرانی طرفدار ملل متحد، رئیس شورای اجراییه گروه پارلمانی بین‌المجالس و رئیس کنفرانس بین‌المجالس در تهران [سال ۱۳۴۵ ش.] نیز بوده است.

مرآت

#### ۸۵- مرآت، اسماعیل

اسماعیل مرآت فرزند میرزا موسی خان مرآت‌الممالک آشتیانی (۱۲۷۲ ش. - ۱۳۲۸ ش.) در تهران به دنیا آمد. پس از

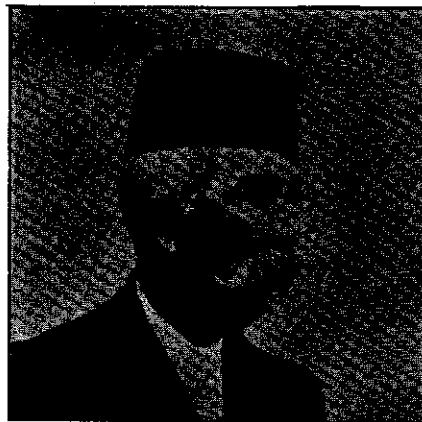


اتمام تحصیلات مقدماتی، جهت ادامه تحصیل در رمضان ۱۳۲۹ ق. / شهریور ۱۲۹۰ ش. جزو محصلین دولتی رهسپار اروپا شد و در دانشسرای «بلوا Blois» [درسی فرسخی جنوب غربی پاریس] مشغول تحصیل شد و پس از بازگشت در دارالفنون به تدریس فیزیک پرداخت و در آغاز تاسیس دارالمعلمین عالی مرکز به ریاست ابوالحسن فروغی [۱۲۹۸ ش. تا ۱۳۰۷ ش.] وی سمت نظامت و معاونت را عهده‌دار بود و فیزیک را نیز در آنجا تدریس می‌کرد. در سال ۱۳۰۵ ش به ریاست تعلیمات ابتدایی وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه منصوب شد و در ۱۲ مهر ۱۳۰۷ ش. به سرپرستی محصلین اعزامی به اروپا انتخاب شد و مدت هشت سال این سمت را داشت. پس از بازگشت از اروپا به ریاست تعلیمات عالیّه منصوب شد، سپس معارف را ترک و ریاست شرکتی را پذیرفت. بعد به وزارت داخله منتقل و از ۸ آبان ۱۳۱۶ ش. تا ۱۳ مرداد ۱۳۱۷ ش. استاندار کرمان شد. از ۱۲ مرداد ۱۳۱۷ ش. تا ۲۰ شهریور ۱۳۱۸ ش. کفیل و از آن پس تا ۱۳ آبان ۱۳۱۸ ش. وزیر فرهنگ در کابینه محمود جم، از ۵ آبان ۱۳۱۸ ش. تا ۴ تیر ۱۳۱۹ ش. وزیر فرهنگ در کابینه دکتر احمد متین‌دفتری، از ۴ تیر ۱۳۱۹ ش. تا ۵ شهریور ۱۳۲۰ ش. وزیر فرهنگ در کابینه علی منصور، [در ضمن از آبان ۱۳۱۷ ش. تا ۳۰ شهریور ۱۳۲۰ ش. رئیس فرهنگستان، رئیس دانشگاه تهران و عضو سازمان پرورش افکار] بود. از ۵ شهریور ۱۳۲۰ ش. تا ۳۰ شهریور ۱۳۲۰ ش. وزیر فرهنگ و از آن پس تا ۲۱ آبان ۱۳۲۰ ش. وزیر بهداری در کابینه‌های محمدعلی فروغی و در سال ۱۳۲۴ ش. بازپرس عالی وزارت فرهنگ و در سال ۱۳۲۵ ش. مشاور فنی وزارت فرهنگ بود. در سال ۱۳۲۸ ش. به عنوان سرپرست محصلین ایرانی به آمریکا رفت و در همین سال فوت کرد.



## ۸۶ - مستوفی، حسن (مستوفی الممالک).

حسن مستوفی فرزند میرزا یوسف مستوفی الممالک آشتیانی (۱۲۹۱ ق. / ۱۲۵۳ ش. - ۱۳۵۱ ق. / ۱۳۱۱ ش.) در تهران به دنیا آمد. در پنج سالگی تحت نظر «معلم سرخانه» قرار گرفت. او علاوه بر معلومات متداول روز، صرف و نحو عربی و ادبیات قسمتی از شریعت را آموخت. در سال ۱۲۹۹ ق. / ۱۲۶۱ ش. به پیشنهاد پدرش و فرمان ناصرالدین‌شاه مقام و لقب مستوفی الممالکی گرفت. با درگذشت پدرش در سال ۱۳۰۳ ق. / ۱۲۶۵ ش.، مسئولیت وزارت استیفا و محاسبات کل را به عهده گرفت ولی چون سنش مقتضی نبود، «وزیر دفتر» از طرف شاه به پیشکاری او منصوب شد. از ۱۳۰۹ ق. / ۱۲۷۱ ش. تا پایان سلطنت ناصرالدین‌شاه، مستقلاً وزارت استیفا و محاسبات کل را عهده‌دار بود و در زمان مظفرالدین‌شاه، سالها همین مقام را داشت. در سال ۱۳۱۷ ق. / ۱۲۷۹



حسن مستوفی

ش. مصادف با گشایش نمایشگاه بین‌المللی، به اروپا رفت و هفت سال در پاریس بود و در صفر ۱۳۲۵ ق. / فروردین ۱۲۸۶ ش. به ایران بازگشت و پس از برگشت، ریاست مجمع انسانیت را داشت. از ۱۷ مهر ۱۲۸۵ ش. نماینده تهران در دوره اول مجلس شورای ملی، از ۲۱ ربیع‌اول ۱۳۲۵ ق. / ۱۳ اردیبهشت ۱۲۸۶ ش. تا ۲۹ رجب ۱۳۲۵ ق. / ۱۶ شهریور ۱۲۸۶ ش. وزیر جنگ در کابینه میرزا علی اصغرخان اتابک امین‌السلطان، از ۱۶ شهریور ۱۲۸۶ ش. تا ۳ آبان ۱۲۸۶ ش. وزیر جنگ در کابینه میرزا احمدخان مشیرالسلطنه، از ۱۹ رمضان ۱۳۲۵ ق. / ۴ آبان ۱۲۸۶ ش. تا ۱۰ ذی‌قعدة ۱۳۲۵ ق. / ۲۲ آذر ۱۲۸۶ ش. وزیر جنگ در کابینه میرزا ابوالقاسم‌خان ناصرالملک همدانی، از ۴ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ ق. / ۱۵ اردیبهشت ۱۲۸۷ ش. تا ۱۳ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ ق. / ۲۴ اردیبهشت ۱۲۸۷ ش. وزیر جنگ در ترمیم سومین کابینه حسینقلی‌خان نظام مافی، از ۷ جمادی‌الاول ۱۳۲۶ ق. / ۱۷ خرداد ۱۲۸۷ ش. تا ۲۳ جمادی‌الثانی ۱۳۲۶ ق. / ۲ تیر ۱۲۸۷ ش. وزیر جنگ در کابینه میرزا احمدخان مشیرالدوله، از ۱۳ ربیع‌الاول ۱۳۲۷ ق. / ۱۳ اردیبهشت ۱۲۸۸ ش. تا ۶ ربیع‌الثانی ۱۳۲۷ ق. / ۵ خرداد ۱۲۸۸ ش. وزیر جنگ در کابینه میرزا جوادخان سعدالدوله و از ۲۸ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ ق. / ۲۶ تیر ۱۲۸۸ ش. تا ۱۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۷ ق. / ۹ آذر ۱۲۸۸ ش. وزیر مالیه در کابینه محمدولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم بود. [در ترمیم کابینه در ۱۵ رمضان ۱۳۲۷ ق. / ۸ مهر ۱۲۸۸ ش. در سمت خود باقی ماند]. پس از خلع محمدعلی‌شاه به وزارت دربار منصوب شد و کلاسی برای احمد شاه ترتیب داد. از ۱۷ رجب ۱۳۲۸ ق. / ۲ مرداد ۱۲۹۹ ش. تا ۲۵ شوال ۱۳۲۸ ق. / ۶ آبان ۱۲۸۹ ش. رئیس‌الوزراء [کابینه اول] و از آن پس تا ۶ ربیع‌الاول ۱۳۲۹ ق. / ۱۷ اسفند

۱۲۸۹ ش. رئیس‌الوزراء [کابینه دوم] بود و در ضمن ادر ۲ محرم ۱۳۲۹ ق. / ۲ دی ۱۲۸۹ ش. کابینه دوم را ترمیم کرد. از ۱۰ صفر ۱۳۳۱ ق. / ۲۸ دی ۱۲۹۱ ش. تا ۲۴ رمضان ۱۳۳۲ ق. / ۲۵ مرداد ۱۲۹۲ ش. وزیر جنگ در کابینه میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه، از ۲۵ رمضان ۱۳۳۲ ق. / ۲۶ مرداد ۱۲۹۲ ش. تا ۵ ربیع‌الثانی ۱۳۳۳ ق. / یکم اسفند ۱۲۹۳ ش. رئیس‌الوزراء و وزیر داخله [کابینه اول] و پس از آن تا ۲۴ ربیع‌الثانی ۱۳۳۳ ق. / ۲۰ اسفند ۱۲۹۳ ش. رئیس‌الوزار [کابینه دوم] و از ۱۴ آذر ۱۲۹۳ ش. نماینده تهران در دوره سوم مجلس شواری ملی بود، سپس در ۲۱ آبان ۱۲۹۴ ش. استعفا کرد. در ۲۱ تیر ۱۲۹۴ ش. به رئیس‌الوزارایی تعیین شد ولی روز بعد [۲۲ تیر ۱۲۹۴ ش.] استعفا کرد. از ۶ شوال ۱۳۳۳ ق. / ۲۶ مرداد ۱۲۹۴ ش. تا ۱۶ صفر ۱۳۳۴ ق. / یکم دی ۱۲۹۴ ش. رئیس‌الوزار و وزیر امور خارجه، از ۶ صفر ۱۳۳۶ ق. / ۳۰ آبان ۱۲۹۶ ش. تا ۲ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ ق. / ۲۵ دی ۱۲۹۶ ش. وزیر مشاور در کابینه عبدالمجید میرزا عین‌الدوله، از ۳ ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ ق. / ۲۶ دی ۱۲۹۶ ش. تا ۹ رجب ۱۳۳۶ ق. / یکم اردیبهشت ۱۲۹۷ ش. رئیس‌الوزار و وزیر داخله و از آن پس تا ۱۶ رجب ۱۳۳۶ ق. / ۸ اردیبهشت ۱۲۹۷ ش. رئیس‌الوزار بود. از ۱۶ شوال ۱۳۳۸ ق. / ۱۲ تیر ۱۲۹۹ ش. تا ۱۳ صفر ۱۳۳۸ ق. / یکم آبان ۱۲۹۹ ش. وزیر مشاور در کابینه میرزا حسن‌خان مشیرالدوله، از یکم تیر ۱۳۰۰ ش. نماینده تهران در مجلس شورای ملی بود که با قبول رئیس‌الوزارایی استعفا کرد. از ۲۷ جمادی‌الثانی ۱۳۴۱ ق. / ۲۵ بهمن ۱۳۰۱ ش. تا ۲ شعبان ۱۳۴۱ ق. / ۲۹ اسفند ۱۳۰۱ ش. رئیس‌الوزار و وزیر داخله و از آن پس تا ۲۹ شوال ۱۳۴۱ ق. / ۲۲ خرداد ۱۳۰۲ ش. رئیس‌الوزار، از دی ۱۳۰۱ ش. عضو انجمن آثار ملی و از ۲۲ بهمن ۱۳۰۲ ش. تا ۲۲ بهمن ۱۳۰۴ ش. نماینده

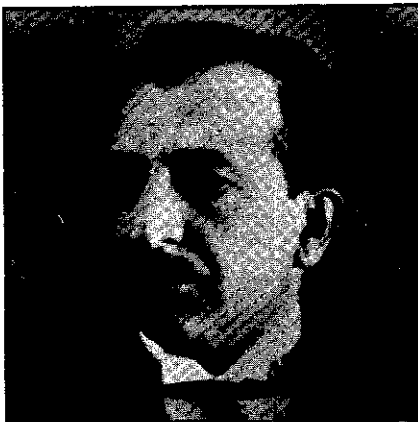
تهران در دوره پنجم مجلس شورای ملی شد. [از ۱۹ مهر ۱۳۰۴ ش. تا ۲۶ مهر ۱۳۰۴ ش. رئیس مجلس بود.] از ۱۱ خرداد ۱۳۰۵ ش. تا ۲۶ شهریور ۱۳۰۵ ش. رئیس‌الوزار و وزیر داخله و از آن پس تا ۱۸ بهمن ۱۳۰۵ ش. رئیس‌الوزار در [کابینه دوم] و از ۱۸ بهمن ۱۳۰۵ ش. تا ۶ خرداد ۱۳۰۶ ش. رئیس‌الوزار [کابینه سوم] و از ۱۹ تیر ۱۳۰۵ ش. تا ۲۲ مرداد ۱۳۰۷ ش. نماینده تهران در دوره ششم مجلس شواری ملی بود.

وزارت امور خارجه درآمد و در ۷ شعبان ۱۳۲۹ ق. / ۱۰ مرداد ۱۲۹۰ ش. تا سال ۱۳۳۱ ق. / ۱۲۹۲ ش. ریاست اداره تذکره و محاسبات وزارت امور خارجه و بعد از آن به اروپا رفت. پس از انقلاب مشروطیت، نماینده دوره اول خوانین و ملاکین از تهران از ۱۷ مهر ۱۲۸۵ ش. تا ۲ تیر ۱۲۸۷ ش. در مجلس شورای ملی بود. معاونت وزیر مالیه حسن وثوق‌الدوله [۲۶ مرداد ۱۲۹۴ ش. تا ۲ دی ۱۲۹۴ ش.] در کابینه میرزا حسن مستوفی‌الممالک، از ۷ شهریور ۱۲۹۵ ش. تا ۸ خرداد ۱۲۹۶ ش. وزیر مالیه و سرپرست وزارت تجارت در کابینه میرزا حسن وثوق‌الدوله، از ۳۰ آبان ۱۲۹۶ ش. تا ۲۵ دی ۱۲۹۶ ش. وزیر مالیه در کابینه عبدالمجید میرزا عین‌الدوله، از ۱۰ اردیبهشت ۱۲۹۷ ش. تا ۲۸ خرداد ۱۲۹۷ ش. وزیر مالیه در کابینه نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه، از ۱۵ مرداد ۱۲۹۷ ش. تا ۲۰ آذر ۱۲۹۷ ش. وزیر مالیه و از آن پس تا ۳ تیر ۱۲۹۹ ش. وزیر مشاور در کابینه‌های میرزا حسن وثوق‌الدوله و مقارن کودتای سوم ۱۲۹۹ ش. وزیر دربار احمد شاه شد. پس از سقوط سیدضیاء‌الدین طباطبایی [۲ تیر ۱۳۰۰ ش.] کاندیدای رئیس‌الوزارایی بود ولی موفق نشد. از اول تیر ۱۳۰۰ ش. تا ۲۵ مهر ۱۳۰۰ ش. نماینده سیرجان، افشار، اقطاع، بردسیرو پاریز [دوره چهارم ولی کتاب نمایندگان مجلس و ... دوره پنجم ذکر کرده است] و در ۲۵ مهر ۱۳۰۰ ش. به جرم توطئه برای کشتن رئیس‌الوزار [احمد قوام‌السلطنه] و وزیر جنگ [رضاخان سردار سپه] همراه سیدجواد ظهیرالاسلام نایب‌التولیه آستان قدس رضوی دستگیر و در ۸ آبان ۱۳۰۰ ش. به اروپا تبعید شد و در سال ۱۳۰۲ ش. به ایران بازگشت و از ۷ شهریور ۱۳۰۳ ش. تا ۲۴ آذر ۱۳۰۴ ش. وزیر امور خارجه در کابینه سردار سپه، از ۲۸ آذر ۱۳۰۴ ش. تا دی‌ماه ۱۳۰۴ ش. وزیر



### ۸۷- مشار، حسن (مشارالملک)

حسن مشار فرزند حاج علی‌اکبرخان (۱۲۴۳ ش. / ۱۳۲۷ ش.) در تهران متولد شد. پس از پایان تحصیلات، مدت‌ها در دستگاه میرزا سعیدخان انصاری موتمن‌الملک (۱۲۵۹ ش. / ۱۲۶۳ ش. وزیر خارجه دوره ناصری) بود و چندی هم در نزد میرزا جوادخان سعدالدوله [شهریور ۱۲۸۶ ش. / مهر ۱۲۸۶ ش.] کار می‌کرد. در سال ۱۳۲۶ ق. / ۱۲۸۷ ش. به استخدام



یوسف مشار

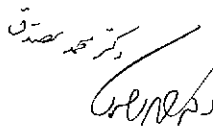
امور خارجه در کابینه محمدعلی فروغی [ذکاءالملک]، از ۳۰ آبان ۱۳۰۸ ش. تا ۳۱ فروردین ۱۳۰۹ ش. وزیر مالیه در کابینه مهدیقلی هدیایت [مخبرالسلطنه] و در سال ۱۳۱۶ ش. از سیاست کناره گیری و رهسپار اروپا شد و تا زمان فوت در آنجا بود.



### ۸۸ - مشار، یوسف (مشاراعظم).

یوسف مشار فرزند میرزا جعفر (۱۲۶۷ ش. - ۱۳۶۵ ش.) در تهران به دنیا آمد، سپس به تحصیل در مدرسه سن لویی پرداخت و پس از اتمام تحصیل به استخدام وزارت امور خارجه درآمد و سپس به وزارت داخله منتقل شد. از ۲۲ بهمن ۱۳۰۲ ش. به نمایندگی دوره پنجم بروجرد، در مجلس شورای ملی انتخاب شد ولی به ریاست دفتر رئیس الوزرا انتخاب و کرسی مجلس خالی ماند و در همین سال با حفظ سمت، رئیس اداره غرب شد. از ۲۹ آذر ۱۳۰۴ ش. تا ۱۵ خرداد ۱۳۰۵ ش. کفیل وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در کابینه محمدعلی فروغی (ذکاءالملک) و از ۱۵ مهر ۱۳۰۶ ش. به معاونت وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه منصوب شد. از ۱۵ شهریور ۱۳۲۳ ش. تا ۱۸ آبان ۱۳۲۳ ش. وزیر پست و تلگراف در کابینه محمدساعده مراغه‌ای، در ۲۲ مهر ۱۳۲۸ ش. همراه عده‌ای از رجال در اعتراض به انتخابات در کاخ شاه متحصن شد. از ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ ش. تا ۴ مرداد ۱۳۳۱ ش. وزیر پست و تلگراف در کابینه دکتر محمد مصدق و از ۷ اردیبهشت ۱۳۳۱ ش. تا ۲۸ آبان ۱۳۳۲ ش. نماینده دوره هفدهم تهران در مجلس شورای ملی بود.

۱۰ صید - ۱۳ مرداد ۱۳۰۸



### ۸۹ - مصدق، محمد [دکتر]

(مصدق السلطنه).

محمد مصدق فرزند میرزا هدایت‌الله آشتیانی (وزیر دفتر) (۱۲۶۱ ش. - ۱۳۴۵ ش.) در تهران به دنیا آمد. تحصیلات معمولی خود را در تهران به پایان رسانید. در ده سالگی از ناصرالدینشاه لقب مصدق السلطنه گرفت و در سال ۱۲۷۶ ش. متصدی استیفای خراسان شد. در سال ۱۲۸۵ ش. از سوی اعیان اصفهان به نمایندگی دوره اول مجلس انتخاب شد لیکن به علت نرسیدن سنش به سی سال نتوانست به مجلس راه یابد سپس به عضویت مجمع آدمیت درآمد و بعد از مدت کمی استعفا کرد و بعد نایب رئیس انجمن مجمع انسانیت شد، سپس کار دولتی را رها کرد و در مدرسه سیاسی در نزد شیخ محمدعلی کاشانی، میرزا عبدالرزاق خان بغایری، میرزا غلامحسین رهنما و میرزا جوادخان قریب به تحصیل پرداخت و موفق به اخذ دیپلم شد و برای ادامه تحصیل به پاریس رفت و تحصیلش را در ۱۵ نوامبر ۱۹۰۹ م. / ۲۳ آبان ۱۲۸۸ ش. در مدرسه سیاسی پاریس شروع کرد [برنامه مدرسه به پنج قسمت تقسیم می‌شد یکی مربوط به علوم مالی بود که این قسمت را انتخاب کرد] ولی بر اثر بیماری قادر به ادامه تحصیل نشد زیرا پزشک معالج برای وی یک سال استراحت تجویز کرد [تا ۱۰ ژانویه / ۱۰ دی ۱۲۸۹ ش.]، سپس به ایران برگشت و در همین سال مجدداً به اروپا رفت و بعد از اتمام دوره مدرسه علوم سیاسی پاریس Ecole des Sciences

Politique در دوره قبل به دانشگاه نوشاتل Neuchatel سویس وارد شد و رشته حقوق را ادامه داد و رساله دکترای خود را با عنوان «وصیت در فقه اسلامی» تدوین کرد و در سال ۱۲۹۳ ش. به اخذ درجه دکتری در حقوق نایل و به ایران بازگشت. سپس به دعوت دکتر ولی خان نصر با سمت استادی در خدمت مدرسه علوم سیاسی درآمد. از آبان ۱۲۹۴ ش. تا اوایل ۱۲۹۶ ش. در دوره سوم مجلس شورای ملی به عضویت کمیسیون تطبیق حوالجات منصوب شد و پس از آن تا سال ۱۲۹۷ ش. به معاونت وزارت مالیه رسید و رئیس کل محاسبات شد و پس از چهارماه از پست معاونت وزارت مالیه استعفا کرد و در اردیبهشت ۱۲۹۷ ش. راهی اروپا و در آنجا به تجارت مشغول شد. پس از سقوط کابینه وثوق‌الدوله [۱۶ شوال ۱۳۳۸ ق. / ۱۲ تیر ۱۲۹۹ ش.]، مشیرالدوله مامور تشکیل کابینه شد و از مصدق برای تصدی وزارت عدلیه دعوت کرد. وی از طریق بوشهر به ایران آمد و به درخواست مردم فارس از مشیرالدوله، مصدق از ۱۵ مهر ۱۲۹۹ ش. تا کودتای ۱۲۹۹ به فرمانروایی فارس منصوب شد و بعد از کودتا به مدت کوتاهی به چهارمحال بختیاری پناهنده شد. از ۲۸ بهمن ۱۳۰۰ ش. پس از شکست قیام لاهوتی تا ۲۰ تیر ۱۳۰۱ ش. والی آذربایجان شد. [پس از استعفا تا خرداد ۱۳۰۲ ش. تا ۳۰ مهر ۱۳۰۲ ش. در آذربایجان ماند.] از ۲۴ خرداد ۱۳۰۲ ش. تا ۳۰ مهر ۱۳۰۲ ش. وزیر امور خارجه در کابینه میرزا حسن مشیرالدوله، از ۲۲ بهمن ۱۳۰۲ ش. تا ۲۲ بهمن ۱۳۰۴ ش. نماینده تهران در دوره پنجم مجلس شورای ملی [در این دوره با سلطنت رضاشاه مخالفت کرد]، از ۱۹ تیر ۱۳۰۵ ش. تا ۲۲ مرداد ۱۳۰۷ ش. نماینده تهران در دوره ششم مجلس شورای ملی شد و بعد از اتمام دوره ششم به احمدآباد رفت و به کشاورزی پرداخت. در ۵ تیر ۱۳۱۹ ش. دستگیر و پس

از ۱۱ روز بازداشت شدن در بازداشتگاه شهرستانی، به زندان بیرجند منتقل و تا ۱۹ آبان ۱۳۱۹ ش. در زندان مجرد بود و پس از آن به احمدآباد ملک شخصی خود برگردانده شد و تا ۳۰ شهریور ۱۳۲۰ ش. در همان جا تحت نظر بود. از اسفند ۱۳۲۲ ش. تا ۲۱ اسفند ۱۳۲۴ ش. نماینده اول دوره چهاردهم از تهران در مجلس شورای ملی، از ۹ تیر ۱۳۲۳ ش. عضو شورای عالی اقتصاد و در ۱۳ آبان ۱۳۲۸ ش. به دستور حکومت نظامی مدتی به احمدآباد تبعید شد از ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ ش. تا ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ ش. نماینده دوره شانزدهم تهران در مجلس شورای ملی شد [در این دوره از یکم ۱۳۲۹ ش. عضو کمیسیون نفت و از ۵ تیر ۱۳۲۹ ش. رئیس کمیسیون شد]، در ۲۴ اسفند ۱۳۲۹ ش. طرح ملی شدن نفت را به مجلس برد و در ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ ش. به قطعیت مجلسین رسید. از ۱۲ اردیبهشت ۱۳۳۰ ش. تا ۲۵ تیر ۱۳۳۱ ش. نخست وزیر [در این روز دکتر محمد مصدق با شاه ملاقات کرد و تقاضا کرد وزارت جنگ را عهده‌دار شود ولی شاه نپذیرفت و استعفا کرد]، از ۱۴ مهر ۱۳۳۰ ش. تا یکم آذر ۱۳۳۰ ش. جهت شرکت در شورای امنیت، به آمریکا رفت [از ۲۲ تا ۲۶ مهر ۱۳۳۰ ش. جلسه بود] و از ۷ خرداد ۱۳۳۱ ش. تا ۳ تیر ۱۳۳۱ ش. به دیوان لاهه رفت [در ۲ تیر ۱۳۳۱ ش. کار دادگاه لاهه خاتمه یافت]، از ۳۰ تیر ۱۳۳۱ ش. تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش. نخست وزیر و وزیر دفاع [در ۲۴ مرداد ۱۳۳۲ ش. از نخست وزیر عزل و فرمان شاه مبنی بر برکناری دکتر محمد مصدق و تعیین سرلشکر زاهدی به جای او صادر شد]، در ۲۹ مرداد ۱۳۳۲ ش. توقیف و محاکمه وی شروع و در ۲۶ شهریور و در ۷ مهر ۱۳۳۲ ش. پایان یافت. در ۲ مهر دادستان نظامی ادعا نامه‌ای علیه وی صادر اما دادگاه نظامی، شش هفته بعد آن آغاز شد. روز ۳۰ آذر ۱۳۳۲ رای دادگاه علیه مصدق صادر و او را

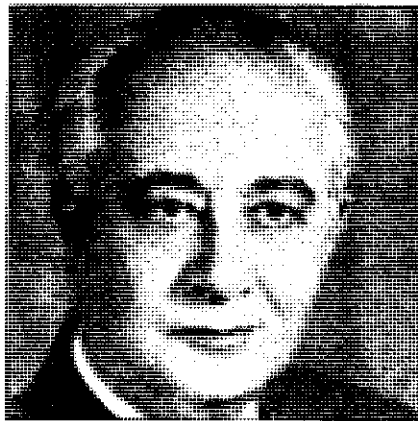
به سه سال حبس مجرد محکوم کرد و سپس هم خود مصدق و هم دادستان نظامی از رای دادگاه پژوهش خواستند و در روز ۱۹ فروردین ۱۳۳۳ ش. دادگاه تجدید نظر تشکیل و درست یک ماه بعد، ختم دادگاه اعلام گردید و رای دادگاه بدوی تایید شد. در ۱۲ مرداد ۱۳۳۵ ش. دو هفته قبل از پایان گذراندن سه سال [مدت زندان زندانی هر سال ۳۶۰ روز محاسبه می‌شود] به احمدآباد منتقل و تا پایان عمر تحت نظر قرار گرفت.

### علی معتمدی



### ۹۰ - معتمدی، علی.

علی معتمدی (۱۳۱۵ ق. / ۱۲۷۷ ش. - ۱۳۵۸ ش.) در تهران متولد شده، تحصیلات ابتدایی را در مکتب خصوصی که برای پسر شجاع السلطنه ترتیب داده بودند، گذراند. فرانسه را نزد مزین الدوله، خط را نزد عمادالکتاب، فارسی و عربی را نزد شیخ عبدالعلی بیدگلی کاشانی (تخلص شعری موبد) طی کرد و سپس وارد مدرسه آلیانس فرانسه شد و جهت ادامه تحصیل به مدرسه علوم سیاسی رفت و پنج سال



علی معتمدی

شاگرد اول مدرسه شد. در سال ۱۲۹۷ ش. وارد خدمت در وزارت امور خارجه شد. از آن پس مدتی در سفارتخانه‌های ایران در ایتالیا و سویس مشغول به کار شد [از ۱۳۱۱ تا ۱۳۱۲ ش. کاردار ایران در ایتالیا بود]، در اجلاس مجمع عمومی جامعه ملل در سپتامبر ۱۹۲۹ و ۱۹۳۰ م. / مهر ۱۳۰۸ و ۱۳۰۹ ش. دبیر هیات بود. در سال ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ ش. کفیل اداره سوم سیاسی و سالهای ۱۳۱۵ و ۱۳۱۶ ش. رئیس اداره اول سیاسی در وزارت امور خارجه بود. از ۱۶ آذر ۱۳۱۷ ش. (زمان وزارت دادگستری دکتر احمد متین دفتری [۹ مهر ۱۳۱۵ ش. تا ۳ آبان ۱۳۱۸ ش.]) مدیرکل ثبت اسناد و املاک کشور شد. از ۱ آذر ۱۳۱۸ ش. تا ۴ تیر ۱۳۱۹ ش. معاونت دکتر احمد متین دفتری نخست وزیر، از ۹ تیر ۱۳۱۹ ش. تا ۵ شهریور ۱۳۲۰ ش. معاون علی منصور نخست وزیر، از ۶ شهریور ۱۳۱۹ تا ۱۸ اسفند ۱۳۲۰ ش. معاون محمدعلی فروغی نخست وزیر، از ۱۸ اسفند ۱۳۲۱ ش. تا ۱۵ مرداد ۱۳۲۱ ش. معاون علی سهیلی نخست وزیر، مدتی ریاست اداره تشریفات وزارت امور خارجه، از ۳۰ دی ۱۳۲۱ ش. تا ۲۴ بهمن ۱۳۲۱ ش. وزیر راه در کابینه احمد قوام، از سال ۱۳۲۲ ش. سرکنسول ایران در دهلی نو (هند)، در سال ۱۳۲۶ ش. پس از استقلال هند از اسفند ۱۳۲۶ ش. تا آذر ۱۳۲۷ سفیر کبیر ایران در هند، از ۱۰ دی ۱۳۲۶ تا ۱۵ بهمن ۱۳۲۶ ش. وزیر راه در کابینه ابراهیم حکیمی [معتمدی نوشته که چند صباحی از قبول خدمت خودداری کردم]، در اوایل ۱۳۳۱ ش. رئیس هیأت مدیره بانک عمران و در سالهای ۱۳۳۲ و ۱۳۳۳ ش. به تولیت آستان قدس رضوی منصوب شد. از ۱۷ فروردین ۱۳۳۴ ش. تا ۲۰ اسفند ۱۳۳۴ ش. وزیر مشاور در کابینه حسین علاء، از ۲۱ اسفند ۱۳۳۴ ش. تا مرداد ۱۳۳۷ ش. سفیر ایران در کانادا، از مرداد ۱۳۳۷ ش. تا اردیبهشت ۱۳۳۹ ش.

سفیر کبیر ایران در هلند و از سال ۱۳۴۰ ش. مدت سه سال رئیس هیأت مدیره و مدیر عامل شرکت نفت خوزستان شد [زمان تصدی عبدالله انتظام و دکتر منوچهر اقبال]. وی همچنین در آغاز در روزنامه رهنما به مدیریت زین‌العابدین رهنما به ترجمه مقالات خارجی مشغول و در همان حال با روزنامه کوشش، اطلاعات، ستاره ایران همکاری داشت.




#### ۹۱ - ممتاز، اسماعیل (ممتازالدوله).

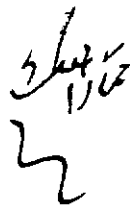
اسماعیل ممتاز فرزند میرزا علی اکبرخان مکرم السلطنه (۱۲۹۲ ق./ ۱۲۵۴ ش. - ۱۳۱۲ ش.) در تبریز متولد شد. تحصیلات ابتدایی و صرف و نحو را در زادگاهش و تحصیلات متوسطه را در استانبول خواند و در سال ۱۳۰۸ ق./ ۱۲۷۰ ش. جهت ادامه تحصیل در رشته حقوق، به فرانسه رفت و در سال ۱۳۱۴ ق./ ۱۲۷۶ ش. به ایران بازگشت و به عنوان مترجم به استخدام وزارت امور خارجه درآمد. در سال ۱۳۱۵ ق./ ۱۲۷۷ ش. سپس به عنوان کنسول، سرکنسول و نایب سفارت ایران در استانبول بود. در اوایل صدارت سلطان عبدالمجید میرزا عین‌الدوله به تهران آمد و در دستگاه عین‌الدوله مشغول مترجمی شد و لقب ممتازالدوله گرفت. در دوره اول مجلس از ۱۷ مهر ۱۲۸۵ ش. تا ۲ تیر ۱۲۸۷ ش. نماینده اراک در مجلس شورای ملی لاز ۱۵ فروردین ۱۲۸۷ ش. تا ۲ تیر ۱۲۸۷ ش. رئیس مجلس بود [و پس از بمباران مجلس

در ۳ جمادی‌الثانی ۱۳۲۶ ق./ ۲ تیر ۱۲۸۷ ش. در سفارت فرانسه متحصن و از آنجا به پاریس رفت و با فتح تهران در سال ۱۳۲۷ ق./ ۱۲۸۸ ش. به ایران بازگشت. از ۲۴ آبان ۱۲۸۸ ش. تا ۳ دی ۱۲۹۰ ش. نماینده تبریز در دوره دوم مجلس شورای ملی [از ۲۸ آبان ۱۲۸۸ ش. تا ۱۳ تیر ۱۲۸۹ ش. نایب رئیس مجلس و از ۱۱ بهمن ۱۲۸۹ ش. تا ۱۶ اسفند ۱۲۸۹ ش. (به مدت یک‌ماه و پنج روز) رئیس مجلس شورای ملی بود]، و از ۹ ربیع‌الاول ۱۳۲۹ ق./ ۲۰ اسفند ۱۲۸۹ ش. تا ۲۶ جمادی‌الاول ۱۳۲۹ ق./ ۴ خرداد ۱۲۹۰ ش. وزیر مالیه و از آن پس تا ۲۲ رجب ۱۳۲۹ ق./ ۲۷ تیر ۱۲۹۰ ش. وزیر تجارت و پست و تلگراف در کابینه‌های محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم، از ۱۶ جمادی‌الثانی ۱۳۳۰ ق./ ۱۴ خرداد ۱۲۹۱ ش. تا ۲۷ محرم ۱۳۳۰/۱۵ دی ۱۲۹۱ ش. وزیر عدلیه در کابینه نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه، از ۱۰ صفر ۱۳۳۱ ق./ ۲۸ دی ۱۲۹۱ ش. تا ۱۶ تیر ۱۲۹۲ ش. وزیر عدلیه و از آن پس تا ۲۳ رمضان ۱۳۳۲ ق./ ۲۴ مرداد ۱۲۹۲ ش. وزیر تجارت در کابینه‌های میرزا محمدعلی خان علاء السلطنه، از ۱۴ شعبان ۱۳۳۵ ق./ ۱۵ خرداد ۱۲۹۶ ش. تا ۲۳ محرم ۱۳۳۶ ق./ ۱۸ آبان ۱۲۹۶ ش. وزیر عدلیه و از آن پس تا یکم صفر ۱۳۳۶ ق./ ۲۵ آبان ۱۲۹۶ ش. وزیر مالیه در کابینه‌های میرزا محمدعلی خان علاء السلطنه، از ۸



اسماعیل ممتاز

رمضان ۱۳۳۶ ق./ ۲۸ خرداد ۱۲۹۷ ش. تا ۱۹ شوال ۱۳۳۶ ق./ ۶ مرداد ۱۲۹۷ ش. وزیر عدلیه در کابینه نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه و در ۶ شهریور ۱۲۹۸ ش. همراه دیگر مخالفین قرارداد ۱۹۱۹ و ثوق‌الدوله به کاشان تبعید شد و در زمان کابینه مشیرالدوله [۲۱ تیر ۱۲۹۹ ش.] به تهران آمد و پس از کودتای ۱۲۹۹ ش. سیدضیاء زندانی شد. از ۱۴ خرداد ۱۳۰۰ ش. تا ۸ مهر ۱۳۰۰ ش. وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در [کابینه اول] قوام‌السلطنه و از اوایل سلطنت رضاشاه، عضو شورای عالی معارف بود. وی همچنین در انجمن‌های طرفداران ایران در انگلیس، انجمن ایرانیان در پاریس، جمعیت فراتسه در ایران و حزب اجتماعیون - اعتدالیون عضویت داشت.




#### ۹۲ - ممتاز، مرتضی قلی خان (ممتاز الملک، مرتضایی).

مرتضی قلی خان ممتاز فرزند حاجی میرزا جبار (۱۲۴۵ ق./ ۱۳۰۴ ش.) در تهران به دنیا آمد. تحصیلات مقدماتی خود را در تهران فراگرفت و مدتی نیز در دارالفنون به تحصیل اشتغال داشت و جهت ادامه تحصیل به اروپا رفت. در برگشت به ایران، ابتدا به خدمت دولتی در وزارت امور خارجه مشغول شد، پس از ۱۲۸۳ ش. تا ۱۲۸۸ ش. به سفارت ایران در آمریکا منصوب شد. از ۱۴ اسفند ۱۲۹۴ ش. تا ۲۱ مرداد ۱۲۹۵ ش. وزیر معارف و اوقاف و

صنایع مستظرفه در کابینه میرزا حسن خان وثوق‌الدوله، از ۱ اردیبهشت ۱۲۹۸ ش. تا ۸ اردیبهشت ۱۲۹۷ ش. وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در کابینه میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک و از ۱۰ اردیبهشت ۱۲۹۷ ش. تا ۲۹ خرداد ۱۲۹۷ ش. وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در کابینه اول تجفقلی بختیاری صمصام‌السلطنه شد و در این کابینه که موزه ملی را تاسیس و به جمع‌آوری آثار گرانبهای ایران همت گماشت و آثار هنری و ادبی و علمی و تاریخی را یک جا جمع‌آوری کرد. در ۱۷ شهریور ۱۲۹۹ ش. به علت مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹ و وثوق‌الدوله، همراه (اسماعیل ممتاز)، معین‌التجار بوشهری، مستشارالدوله (صادق - صادق)، محتشم‌السلطنه (حسن اسفندیاری) و حدود بیست نفر دیگر به کاشان تبعید شد و از ۲۵ بهمن ۱۳۰۱ ش. تا ۲۲ خرداد ۱۳۰۲ ش. وزیر عدلیه در کابینه میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک شد.

منصور

### ۹۳ - منصور، علی (منصور الملک).

علی منصور فرزند میرزا علی‌خان تفرشی (۱۳۰۴ ق. / ۱۲۶۶ ش - ۱۳۵۳ ش.) در تهران متولد شد. وی پس از اتمام تحصیلات مقدماتی، تحصیلات عالی خود را در مدرسه علوم سیاسی تهران به پایان رسانید. چون شاگرد اول مدرسه علوم سیاسی شده بود، از سال ۱۳۲۵ ق. / ۱۲۸۶ ش. به عنوان مترجم وارد وزارت امور

خارجه گردید. در ضمن به تدریس تاریخ قرون وسطی و یونان در مدرسه علوم سیاسی پرداخت. از ذیقعد ۱۳۲۷ ق. / آذر ۱۲۸۸ ش. به ریاست دایره پرسنل وزارت امور خارجه منصوب شد، در سال ۱۳۳۰ ق. / ۱۲۹۱ ش. منتظر خدمت شد. در سال ۱۳۳۲ ق. / ۱۲۹۳ ش. به استخدام وزارت مالیه و عضویت در اداره محاسبات کل خزانه منصوب شد و در تیرماه همان سال مجدداً به استخدام وزارت امور خارجه [ریاست شعبه تجارت محاکمات] درآمد و در زمان وقوع جنگ جهانی اول ۱۹۱۴/۱۹۱۸ م. - (۱۲۹۳ / ۱۲۹۷ ش.) ریاست اداره انگلیس را در وزارت امور خارجه به عهده داشت. در سال ۱۲۹۸ ش. معاونت وزارت امور خارجه را در کابینه میرزا حسن‌خان مشیرالدوله به عهده داشت. از ۲۷ خرداد ۱۳۰۱ ش. تا ۲۵ بهمن ۱۳۰۱ ش. - کفیل وزارت داخله در کابینه قوام‌السلطنه، از ۲۲ خرداد ۱۳۰۵ ش. تا ۲۴ شهریور ۱۳۰۵ ش. کفیل وزارت داخله در کابینه میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک، از ۳۰ اسفند ۱۳۰۶ ش. استاندار آذربایجان شرقی، از یکم بهمن ۱۳۰۹ ش. تا ۶ بهمن ۱۳۱۱ ش. وزیر داخله و از آن پس تا ۲۱ شهریور ۱۳۱۲ ش. وزیر طرق و شوارع در کابینه سوم مهدیقلی هدایت (مخیرالسلطنه)، از ۲۶ شهریور ۱۳۱۲ ش. تا ۱۲ آذر ۱۳۱۴ ش. وزیر طرق و شوارع در کابینه محمدعلی فروغی (ذکاءالملک)، از



علی، منصور

۱۳ آذر ۱۳۱۴ تا ۲۷ دی ۱۳۱۴ ش. وزیر طرق و شوارع در کابینه محمود جم (مدیرالمالک)، [در ۲۷ دی ۱۳۱۴ به جرم اخذ رشوه از شرکت کامپاسکس عزل و در ۱۰ مرداد ۱۳۱۵ محاکمه و دو روز بعد تبرئه شد]، از ۲۴ مرداد ۱۳۱۷ تا ۵ تیر ۱۳۱۹ ش. وزیر پیشه و هنر در کابینه محمود جم، از ۲۰ شهریور ۱۳۱۷ تا ۲۰ آبان ۱۳۱۸ ش. به وزیر صناعت در کابینه محمود جم، از ۹ تیر ۱۳۱۹ تا ۵ شهریور ۱۳۲۰ ش. نخست وزیر، از ۱۵ دی ۱۳۲۰ تا ۲۲ آذر ۱۳۲۴ ش. استاندار خراسان و تولیت آستان قدس رضوی، از ۳۰ دی ۱۳۲۵ ش. استاندار آذربایجان، از ۱۸ اردیبهشت ۱۳۲۸ ش. عضویت در شورای سازمان برنامه سپس ریاست آن سازمان، از ۱۴ فروردین ۱۳۲۹ تا ۱۵ اردیبهشت ۱۳۲۹ ش. نخست وزیر و وزیر دارایی و پس از آن تا ۵ تیر ۱۳۲۹ ش. نخست وزیر بود. از ۶ تیر ۱۳۲۹ تا خرداد ۱۳۳۱ ش. سفیر کبیر ایران در ایتالیا، از ۱۰ آبان ۱۳۳۲ تا آبان ۱۳۳۶ ش. سفیر ایران در ترکیه و از ۱۴ آبان ۱۳۴۲ تا خرداد ۱۳۴۷ ش. سفیر کبیر و نماینده دائمی ایران در دفتر اروپایی سازمان ملل متحد بود.

کفیل وزارت معارف و سوره سوره

### ۹۴ - نخجوان، احمد (سرتیپ، سرلشکر).

احمد نخجوان فرزند میر پنج (۱۲۷۴ ش. - ۱۳۴۵ ش.) در تهران متولد شد و پس از انجام تحصیلات مقدماتی در مدارس اقدیسه و دارالفنون، وارد مدرسه قزاقخانه

شد. در سال ۱۲۹۴ ش. از مدرسه مزبور فارغ التحصیل گردید و درجات نظامی را در چند زد و خورد که شرکت کرده بود، دریافت کرد. وی در کوتای سوم اسفند ۱۲۹۹ ش. به درجه سرهنگ دومی و پس از ادغام ژاندارمری و قزاقخانه با درجه سرهنگی به ریاست ارکان لشکر غرب منصوب شد. در ۳ خرداد ۱۳۰۲ ش. برای ادامه تحصیل به اروپا اعزام شد و در رشته نیروی هوایی فارغ التحصیل شد و در سال ۱۳۰۵ ش. با خرید یک هواپیمای خریداری شده به ایران آمد و طی فرمانی اداره هواپیمایی قشون را تشکیل داد و از ۲۴ اسفند ۱۳۰۵ ش. به ریاست آن اداره منصوب شد. در ۱۷ فروردین ۱۳۰۷ ش. به درجه سرتیپی ترفیع یافت و در ۱۷ فروردین ۱۳۰۸ ش. برای آرام کردن شورش فارس به شیواز رفت و پس از مدت کوتاهی به تهران آمد. در ۲۰ خرداد ۱۳۰۸ ش. بازداشت و زندانی شد. در سال ۱۳۱۵ ش. به معاونت وزارت جنگ منصوب شد. از ۵ آبان ۱۳۱۸ ش. تا ۴ تیر ۱۳۱۹ ش. کفیل وزارت جنگ در کابینه دکتر احمد متین دفتری، در یکم فروردین ۱۳۱۹ ش. به درجه سرلشکری ارتقا یافت. از ۴ تیر ۱۳۱۹ ش. تا ۵ شهریور ۱۳۲۰ ش. کفیل وزارت جنگ در کابینه علی منصور، از ۶ شهریور ۱۳۲۰ ش. تا ۹ شهریور ۱۳۲۰ ش. کفیل وزارت جنگ در کابینه محمدعلی فروغی [در ۹ شهریور ۱۳۲۰ ش. به علت آزاد کسردن سربازان وظیفه و استخدام سربازان پیمانی، مورد بازخواست شدید رضاشاه قرار گرفت و پس از ضرب و شتم و خلع درجه، وی را تا ۱۱ اسفند در سعدآباد و از آن پس به زندان دژبانی فرستادند و قرار شد دادگاه ویژه‌ای برای وی و سایر امرای طرح آزادی سربازان تشکیل شود که با استعفای رضاشاه در ۲۵ شهریور ۱۳۲۰ ش.، روز بعد حسن معاصر دادستان ارتش، قرار منع امرای ارتش از جمله نخجوان را صادر و از او اعاده حیثیت شد. از ۳۰

شهریور ۱۳۲۰ ش. تا ۱۸ اسفند ۱۳۲۰ ش. وزیر جنگ و در ترمیم کابینه‌های محمدعلی فروغی بعد از رضاشاه [۱۳] آذر - ۱۱ اسفند ۱۳۲۰ ش.] در همین سمت باقی ماند. پس از آن رئیس دفتر نظامی شاه، بازرس مخصوص مناطق ارتش و فرمانده نیروی هوایی شد. همچنین در سال ۱۳۱۸ ش. پس از آنکه فرهنگستان منحل شد، در فرهنگستان جدید عضویت یافت و ریاست اصطلاحات اداری با وی بود.

کنیز راه در برابر تو ایستاد  
و

## ۹۵ - نخجوان، محمد اسپهبد امیر

### موفق.

محمد نخجوان فرزند محمدباقرخان سردار موفق از مهاجرین نخجوان [پس از عهدنامه ترکمنچای] (۱۲۷۰ ش. - ۱۳۵۵ ش.) در تهران متولد شد. وی تحصیلات ابتدایی خود را در مدرسه دارالفنون تهران و تحصیلات نظامی را در مدرسه نظام روسیه تزاری به پایان رساند و پس از خاتمه تحصیلات به ایران مراجعت کرد و با درجه



محمد نخجوان

ستوانی داخل بریگاد قزاق ایران شد و در آن تشکیلات فرماندهی واحدهای ارتش را عهده‌دار شد و در ضمن در مدرسه قزاقخانه که فرزندان افسران قزاق تحصیل می‌کردند، به تدریس دروس نظامی اشتغال یافت و عده‌ای افسر تربیت کرد. سپس معاونت ستاد دیزون قزاق را عهده‌دار شد. در سال ۱۲۹۷ ش. با درجه میرپنجی در اردوکشی برای قلع و قمع نیروهای جنگلی شرکت داشت. در سال ۱۲۹۹ ش. در اردوکشی مازندران و در همان سال در اردوکشی گیلان نیز شرکت کرد. در سال ۱۲۹۹ ش. فرمانده قوای قزاق قزوین به درجه امیرتومانی و در سال ۱۳۰۰ ش. شمس به پیشنهاد سردار سپه وزیر جنگ، به فرماندهی اردوی اعزامی به گیلان منصوب شد. در سال ۱۳۰۱ ش. به فرماندهی اردوی اعزامی به آذربایجان و از طرف سردار سپه با درجه سرتیپی به کفالت ارکان حرب کل قشون و عضویت شورای عالی نظام منصوب شد. در سال ۱۳۰۲ ش. مامور اصلاح نظام و تشکیلات جدید آن (دیستان، دبیرستان و دانشکده افسری) شد. در سال ۱۳۰۶ ش. تا ۱۳۱۱ ش. مامور تشکیل کلاس مخصوص ولیعهد و ریاست مدرسه نظام شد. در ۱۴ اردیبهشت ۱۳۰۷ تا سال ۱۳۱۳ ش. ضمن وظایف فوق با حفظ سمت به کفالت ارکان حرب کل قشون منصوب شد. در یکم فروردین ۱۳۱۰ به درجه امیرلشکری نائل گردید. از ۱۷ مرداد ۱۳۱۳ ش. تا ۲۷ خرداد ۱۳۱۴ ش. کفیل وزارت جنگ در کابینه اول محمد علی فروغی از آن پس تا ۱۱ آذر ۱۳۱۴ ش. کفیل وزارت جنگ در کابینه دوم محمدعلی فروغی، از ۱۳ مرداد ۱۳۱۴ ش. عضو فرهنگستان ایران [کمسیون فرهنگ فارسی]، از ۱۳ آذر ۱۳۱۴ ش. تا ۲۵ فروردین ۱۳۱۸ ش. کفیل وزارت جنگ در کابینه محمود جم و از آن پس به ریاست بازرسی مالی ارتش منصوب شد. از ۷ اردیبهشت ۱۳۱۷ ش. رئیس کمیسیون

اصطلاحات اداری فرهنگستان، از ۲۰ آبان ۱۳۱۷ ش. رئیس هیأت نظامی برای شرکت در تشیع جنازه مصطفی کمال آتاتورک رئیس جمهور ترکیه، از ۱۰ شهریور ۱۳۲۰ ش. سرپرست وزارت جنگ و از ۲۳ شهریور ۱۳۲۰ تا ۳۰ شهریور ۱۳۲۰ ش. کفیل وزارت جنگ در کابینه محمدعلی فروغی، از ۳۰ شهریور ۱۳۲۰ ش. تا ۱۸ بهمن ۱۳۲۸ ش. فرمانده دانشگاه جنگ شد و در یکم فروردین ۱۳۲۷ به درجه سپهبدی ارتقاء یافت. از ۲۰ بهمن ۱۳۲۸ ش. تا دی ۱۳۳۱ ش. نماینده انتصابی تهران در مجلس سنا و از دی ماه ۱۳۳۱ ش. تا ۲۹ مرداد ۱۳۳۲ ش. استاندار فارس شد.

سید علی حسینی

### ۹۶ - نوری اسفندیاری - موسی.

موسی نوری اسفندیاری فرزند میرزا جعفرخان یمین الممالک (۱۲۷۴ - ۱۳۵۰ ه.ش.) در تهران متولد شد. تحصیلات مقدماتی را در مدرسه دارالفنون، سن لویی فرانسه و تحصیلات عالی را در بلژیک و روسیه گذراند. پس از بازگشت به ایران، به استخدام وزارت مالیه [اداره خالصجات] درآمد. سپس کارمند اداره کل گمرکات و رئیس دارایی شهر اصفهان شد. او مدتی نیز رئیس صندوق تذکره تفلیس بود. و از ۲۵ ثور (اردیبهشت) ۱۲۹۵ ش. به نیابت افتخاری ژنرال رئیس کنسولگری تفلیس منصوب گردید. در ۱۱ سنبله ۱۳۰۲ ش. به وزارت امور خارجه منتقل و به نیابت سفارت کبرای ایران در آلمان و از اول میزان

[مهر] ۱۳۰۳ ش. دبیر اول سفارت ایران در ایتالیا و به ترتیب از یکم فروردین ۱۳۰۶ ش. مدیر دایره اطلاعات و از ۷ شهریور ۱۳۰۶ ش. رئیس دایره ترجمه و از ۲۸ شهریور ۱۳۱۰ رئیس اداره اقتصادیات و از ۲۶ اسفند ۱۳۱۰ ش. ریاست اداره جامعه ملل و عهد را در وزارت امور خارجه به عهده داشت. در ۶ شهریور ۱۳۱۱ ش. به همراه محمدعلی فروغی به اروپا رفت. پس از مراجعت به ایران، به عضویت هیأت نمایندگی ایران در جامعه ملل انتخاب شد. از ۲۳ شهریور ۱۳۱۲ ش. کاردار سفارت ایران در فرانسه، از ۱۸ فروردین ۱۳۱۳ ش. مستشار سفارت کبرای در آنکارا، از ۱۴ فروردین ۱۳۱۶ ش. رئیس اداره کنسولی، از ۲۵ مهر ۱۳۱۶ ش. رئیس مستشاری و از یکم آذر ۱۳۱۶ ش. مدیر کل وزارت امور خارجه، از یکم شهریور ۱۳۱۷ تا تیر ۱۳۱۹ ش. وزیر مختار ایران در عراق، از مرداد ۱۳۱۹ تا شهریور ۱۳۲۰ ش. سفیر ایران در آلمان، از ۱۴ دی ۱۳۲۰ تا فروردین ۱۳۲۲ ش. وزیر مختار ایران در عراق، از ۲۳ آذر ۱۳۲۲ تا ۲۵ اسفند ۱۳۲۲ ش. وزیر کشاورزی در کابینه سوم علی سهیلی، از مهر ۱۳۲۴ تا ۱۹ شهریور ۱۳۲۶ ش. سفیر ایران در ترکیه، از ۱۹ شهریور ۱۳۲۶ ش. تا ۱۸ آذر ۱۳۲۶ ش. وزیر امور خارجه در کابینه احمدقوام، از ۲۰ اسفند ۱۳۲۶ ش. تا ۸ خرداد ۱۳۲۷ ش. وزیر امور خارجه در کابینه ابراهیم حکیمی، از یکم تیر ۱۳۲۷ ش.



حسن وثوق

تا ۱۵ آبان ۱۳۲۷ ش. وزیر امور خارجه در کابینه عبدالحسین هژیر، از ۳۰ دی ۱۳۲۷ ش. تا دی ۱۳۳۰ ش. سفیر کبیر ایران در هند، از ۲۲ فروردین ۱۳۳۳ ش. عضو شورای عالی برنامه و از ۱۲ اسفند ۱۳۳۳ ش. تا ۳۰ فروردین ۱۳۳۴ ش. وزیر مختار و از آن پس تا مرداد ۱۳۳۵ سفیر کبیر ایران در ژاپن، از مرداد ۱۳۳۶ تا بهمن ۱۳۳۸ ش. سفیر کبیر ایران در ایتالیا، از ۱۰ دی ۱۳۳۹ تا آذر ۱۳۴۰ ش. سفیر ایران در پاکستان [کراچی]، از آذر ۱۳۴۰ تا اسفند ۱۳۴۱ سفیر ایران در ترکیه و از ۱۴ مهر ۱۳۴۶ تا ۹ شهریور ۱۳۵۰ ش. نماینده انتصابی ساری در دوره پنجم مجلس سنا بود.

حسن وثوق

### ۹۷ - وثوق، حسن (وثوق الملک،

#### وثوق الدوله)

حسن وثوق فرزند میرزا ابراهیم خان معتمدالسلطنه (۱۲۹۲ ق. / ۱۲۵۴ ش. - ۱۳۲۹ ش.) در تهران متولد شد. وی در اون جوانی تحصیلات معموله زمان خود را از خط و انشاء و علوم ادبی را در خانه پدری نزد میرزا محمدادیب گلپایگانی و میرزا هاشم اشکوری، اساتید بزرگ آن عصر طی کرده، مخصوصاً مدتی در زیر دست امین الدوله کار کرد. در سال ۱۳۱۰ ق. / ۱۲۷۲ ش. به جای پدرش مستوفی (محاسب مالیات) آذربایجان شد. در سال ۱۳۱۱ ق. / ۱۲۷۳ ش. به خطاب «جنابی» نائل شد. در سال ۱۳۱۲ ق. / ۱۲۷۴ ش.



ملقب به وثوق‌الملک شد. در اوایل سلطنت مظفرالدین‌شاه [۱۳۱۴ ق. / ۱۲۷۶ ش.] ملقب به وثوق‌الدوله شد. از سال ۱۳۱۷ ق. / ۱۲۷۹ ش. تا اوایل انقلاب مشروطه، محاسبات خالصجات سرکاری ضمیمه شغلش شد. در سال ۱۳۲۳ ق. / ۱۲۸۴ ش. با مشروطه‌خواهان همدستان شد. از ۱۷ مهر ۱۲۸۵ ش. تا ۲ تیر ۱۲۸۷ ش. نماینده تجار از تهران در دوره اول مجلس شورای ملی [نایب رئیس مجلس اول و مدتی نیز ریاست کمیسیون مالیه در مجلس شورای ملی] بود. پس از بمباران مجلس در ۲۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۶ ق. / ۲ تیر ۱۲۸۷ ش. در تمام مدت یک سال دوره استبداد صغیر، وثوق‌الدوله خانه‌نشین شد. پس از فتح تهران در ۲۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ ق. / ۲۶ تیر ۱۲۸۸ ش. تا ۲۱ تیر ۱۲۸۸ ش. عضو کمیسیون عالی مشروطه و پس از آن که کمیسیون عالی منحل شد، هیاتی مرکب از بیست نفر جای کمیسیون مذکور را گرفت و ریاست هیات مدیره موقت به وثوق‌الدوله تفویض گردید. در دوره دوم مجلس شورای ملی، از تهران به نمایندگی انتخاب شد ولی قبل از افتتاح مجلس از ۸ مهر ۱۲۸۸ ش. تا ۱۰ آذر ۱۲۸۸ ش. وزیر عدلیه و از آن پس تا ۳ رجب ۱۳۲۸ ق. / ۱۸ تیر ۱۲۸۹ ش. وزیر مالیه در کابینه محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم بود. مجدداً از ۲۷ تیر ۱۲۹۰ ش. تا ۲ مرداد ۱۲۹۰ ش. وزیر داخله در کابینه محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم شد. از ۳ مرداد ۱۲۹۰ ش. تا ۲۶ خرداد ۱۲۹۱ ش. وزیر امور خارجه در چند کابینه نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه، از ۲۸ دی ۱۲۹۱ ش. تا ۲۴ مرداد ۱۲۹۲ ش. وزیر امور خارجه در کابینه میرزا محمدعلی خان علاء‌السلطنه [وثوق‌الدوله در ۱۵ خرداد ۱۲۹۲ ش. برای معالجه به اروپا رفت و مشاور الممالک انصاری در غیاب او کفیل وزارت خارجه بود]، از ۲۶ مرداد ۱۲۹۴ ش. تا ۲ دی ۱۲۹۴ ش. وزیر

مالیه در کابینه میرزا حسن مستوفی الممالک و از ۲۲ مرداد ۱۲۹۵ ش. رئیس‌الوزراء شد ولی به علت عدم توافق در جلب وزیران، در ۳۰ مرداد ۱۲۹۵ ش. استعفا کرد. مجدداً از ۲۹ شوال ۱۳۳۴ ق. / ۷ شهریور ۱۲۹۵ ش. تا ۸ خرداد ۱۲۹۶ ش. رئیس‌الوزراء و وزیر امور خارجه شد. از ۳۰ آبان ۱۲۹۶ ش. تا ۲۵ دی ۱۲۹۶ ش. وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در کابینه عبدالمجید میرزا عین‌الدوله، از ۲۹ شوال ۱۳۳۶ ق. / ۱۵ مرداد ۱۲۹۷ ش. تا ۳ تیر ۱۲۹۹ ش. رئیس‌الوزراء و وزیر داخله بود و از تیر ۱۲۹۹ ش. به اروپا رفت و ۲۳ اسفند ۱۳۰۴ ش. به ایران بازگشت. از ۱۱ تیر ۱۳۰۵ ش. تا ۲۴ شهریور ۱۳۰۵ ش. وزیر مالیه و از آن پس تا ۸ بهمن ۱۳۰۵ ش. وزیر عدلیه در کابینه‌های حسن مستوفی [از ۱۹ مالیه و از آن پس تا ۸ بهمن ۱۳۰۵ ش. وزیر نمایندگی تهران در دوره مجلس شورای ملی انتخاب شد ولی به خاطر تصدی پست وزارت به مجلس نرفت]. از ۱۴ مهر ۱۳۰۷ ش. تا ۱۴ آبان ۱۳۰۹ ش. نماینده تهران در دوره هفتم مجلس شورای ملی بود و در سال ۱۳۰۸ ش. از خدمات دولتی کناره‌گیری کرد و در خارج شهر تهران به کار زراعت و اشتغالات ادبی و مطالعات علمی مشغول شد. از ۲۰ دی ۱۳۱۴ ش. تا ۷ اردیبهشت ۱۳۱۷ ش. به ریاست فرهنگستان ایران منصوب شد و از ۸ اردیبهشت ۱۳۱۷ ش. به اروپا مسافرت کرد.



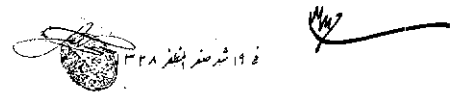
صادق وثیقی

## ۹۸- وثیقی، صادق.

صادق وثیقی (۱۲۷۳ ش. - ۱۳۴۹ ش.) در تبریز متولد شد. وی تحصیلات مقدماتی و عالی را در تهران به پایان رساند و موفق به اخذ لیسانس در رشته علوم سیاسی گردید. در ابتدا به استخدام جمعیت شیر و خورشید درآمد، سپس به استخدام وزارت فوائد عامه و تجارت درآمد و در سال ۱۳۱۰ ش. رئیس اداره احصائیه و اطلاعات تجاری (اداره کل تجارت)، در ۱۳۱۱ ش. رئیس اداره انحصار خارجی اداره کل تجارت، از سال ۱۳۱۲ ش. تا ۱۳۱۴ ش. معاون اداره کل تجارت، از ۱۵ مرداد ۱۳۱۵ ش. تا ۱۵ خرداد ۱۳۱۶ ش. کفیل اداره کل تجارت در کابینه محمود جم، معاونت اداره کل تجارت و وزارت بازرگانی در زمان تصدی حسین علاء از ۱۵ خرداد ۱۳۱۶ ش. تا ۲۲ فروردین ۱۳۱۷ ش. و از آن پس تا ۳ آبان ۱۳۱۸ ش. کفیل وزارت بازرگانی در کابینه محمود جم، از ۵ آبان ۱۳۱۸ ش. تا ۴ تیر ۱۳۱۹ ش. کفیل وزارت بازرگانی در کابینه دکتر احمد متین‌دفتری، از ۴ تیر ۱۳۱۹ ش. تا ۵ شهریور ۱۳۲۰ ش. کفیل وزارت بازرگانی در کابینه‌های علی منصور و محمدعلی فروغی بود، سپس به ترتیب به ریاست بانک کشاورزی، ریاست بانک رهنی ایران، رئیس هیأت مدیره بانک اعتبارات صنعتی، عضو هیأت عامه سازمان برنامه، عضو نظارت بانک ملی، رئیس هیأت مدیره شیلات منصوب شد. در

کتابخانه ملی  
کتابخانه مجلس شورای اسلامی  
کتابخانه آیت‌الله العظمی خرمی

۱۳۲۹ در کابینه علی منصور وزیر پیشه و هنر شد و پس از مرگ هاشم صهبا، ریاست هیات نظارت در بانک ملی و مدتی هم خزانه دار شیر و خورشید سرخ بود و به بیماری سرطان خون فوت کرد.



#### ۹۹- هدایت، مهدیقلی (مخبر السلطنه).

مهدیقلی هدایت فرزند علیقلی خان مخبرالدوله (۱۲۸۰ ق./ ۱۲۴۳ ش. - ۱۳۳۴ ش.) در تهران متولد شد. تحصیلات مقدماتی را در ایران طی کرد و در سال ۱۲۹۵ ق./ ۱۲۵۷ ش. برای ادامه تحصیل همراه برادرش [مرتضی قلی صنیع الدوله] رهسپار آلمان شد. اول در خانواده یکی از مستشرقین «دیتیتی» نام) به فراگرفتن زبان آلمانی پرداخت و پس از مدتی به تحصیل مشغول شد و بعد از دو سال [۱۲۹۷ ق./ ۱۲۵۹ ش.] به ایران برگشت. در سال ۱۳۰۳ ق./ ۱۲۶۵ ش. در دارالفنون کلاسی برای تدریس زبان آلمانی دایر کرد. در ابتدا به استخدام تلگرافخانه درآمد. قبل از سوم ربیع الثانی ۱۳۰۵ ق./ ۱۶ آبان ۱۲۶۷ ش. منصب سرتیپی گرفت. در سال ۱۲۷۲ ش. وارد خدمات دولتی در دربار ناصرالدین شاه گردید. در سال ۱۳۱۵ ق./ ۱۲۷۷ ش. به ریاست پستخانه و گمرک و تلگرافخانه تبریز منصوب شد و پس از اندک مدتی از کار خود استعفا کرد و به تهران برگشت.

مدتی در دارالفنون مترجم مسیو «وت» سعتم پیاده نظام بود. از آغاز سال ۱۳۱۷ ق./ ۱۲۷۹ ش. به ریاست مدرسه علمیه و ابتدائیه به پیشنهاد انجمن معارف به جای علی خان ناظم العلوم منصوب شد. در سال ۱۳۱۹ ق./ ۱۲۸۱ ش. پس از عزل اتابک اعظم امین السلطان، به اتفاق وی سفر طولانی به اروپا، آمریکا، چین، ژاپن و هند کرد و پس از مراجعت از این سفر، مدتی بیکار بود. در سال ۱۳۲۲ ق./ ۱۲۸۳ ش. اواخر سلطنت مظفرالدین شاه، رئیس مدرسه نظامی در تهران گردید. از ۶ صفر ۱۳۲۵ ق./ ۲۹ اسفند ۱۲۸۵ ش. تا ۱۵ ربیع الاول ۱۳۲۵ ق./ ۹ اردیبهشت ۱۲۸۶ ش. وزیر علوم در کابینه میرزا سلطانعلی خان وزیر اختم، از ۲۰ ربیع الاول ۱۳۲۵ ق./ ۱۳ اردیبهشت ۱۲۸۶ ش. تا ۲۱ رجب ۱۳۲۵ ق./ ۸ شهریور ۱۲۸۶ ش. وزیر علوم در کابینه میرزا علی اصغر خان اتابک امین السلطان، از ۱۸ رمضان ۱۳۲۵ ق./ ۴ آبان ۱۲۸۶ ش. تا ۹ ذیقعده ۱۳۲۵ ق./ ۲۲ آذر ۱۲۸۶ ش. وزیر عدلیه در کابینه میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی، از ۱۸ ذیقعده ۱۳۲۵ ق./ ۱ آذر ۱۲۸۶ ش. تا ۲۶ محرم ۱۳۲۶ ق./ ۹ اسفند ۱۲۸۶ ش. وزیر عدلیه و از آن پس تا ۹ ربیع الثانی ۱۳۲۶ ق./ ۱۹ اردیبهشت ۱۲۸۷ ش. وزیر علوم در کابینه‌های حسینقلی نظام مافی شد [در ضمن در ترمیم سومین کابینه نظام مافی در ۴ ربیع الثانی ۱۳۲۶ ق./ ۵ اردیبهشت ۱۲۸۷ ش. در سمت وزارت علوم باقی ماند.] از ۹ ربیع الثانی ۱۳۲۶ ق./ ۹ اردیبهشت ۱۲۸۷ ش. تا ۲ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق./ ۱۰ تیر ۱۲۸۷ ش. والی آذربایجان شد، سپس راهی اروپا شد و ۲۶ تیر ۱۲۸۸ ش. در اروپا بود و برای والیگری آذربایجان احضار گردید و در ۸ شعبان ۱۳۲۷ ق./ ۲ شهریور ۱۲۸۸ ش. وارد تبریز شد و در ۱۵ مرداد ۱۲۹۰ ش. رهسپار اروپا شد. از ۲۴ ذیقعده ۱۳۳۰ ق./ ۱۱ آبان

۱۲۹۱ ش. تا ۲۶ ذیقعده ۱۳۳۵ ق./ ۱۲ مهر ۱۲۹۴ ش. به حکومت فارس منصوب شد. از ۵ ربیع الثانی ۱۳۳۳ ق./ ۱ اسفند ۱۲۹۳ ش. تا ۲۴ ربیع الثانی ۱۳۳۳ ق./ ۲۰ اسفند ۱۲۹۳ ش. وزیر عدلیه در کابینه میرزا حسن خان مستوفی الممالک، از ۶ صفر ۱۳۳۶ ق./ ۳۰ آبان ۱۲۹۶ ش. تا ۲ ربیع الثانی ۱۳۳۶ ق./ ۲۵ دی ۱۲۹۶ ش. وزیر داخله در کابینه میرزا حسن خان مستوفی الممالک، از ۱۶ شوال ۱۳۳۸ ق./ ۱۲ تیر ۱۲۹۹ ش. تا ۲۲ ذیحجه ۱۳۳۸ ق./ ۱۴ شهریور ۱۲۹۹ ش. وزیر مالیه در کابینه میرزا حسن خان مشیرالدوله بود و از آن پس تا ۲۰ بهمن ۱۳۰۰ ش. برای سومین بار والی آذربایجان شد [در ۱۳ بهمن ۱۳۰۰ ش. به دستور یاور لاهوتی توقیف شده بود.] از یکم تیر ۱۳۰۰ ش. تا ۳۰ بهمن ۱۳۰۰ ش. نماینده تهران در دوره چهارم مجلس شورای ملی، از ۲۷ اسفند ۱۳۰۱ ش. تا ۲۴ خرداد ۱۳۰۲ ش. وزیر فوائد عامه و تجارت در کابینه میرزا حسن خان مستوفی الممالک، از ۲۲ خرداد ۱۳۰۵ ش. تا ۶ خرداد ۱۳۰۶ ش. وزیر فوائد عامه و تجارت در کابینه‌های حسن مستوفی و از ۳ اردیبهشت ۱۳۰۶ ش. با رتبه ۱۱ قضایی رئیس دیوان عالی تميز شد. از ۱۶ خرداد ۱۳۰۶ ش. تا ۲۱ شهریور ۱۳۱۲ ش. به مدت شش سال و سه ماه و دوازده روز رئیس الوزرا بود. [از ۱۶ خرداد ۱۳۰۶ ش. تا ۱۱ آبان ۱۳۰۶ ش. رئیس الوزرا و وزیر فوائد عامه؛ کابینه دوم در ۲۹ آبان ۱۳۰۷ ش. تشکیل و تا ۶ تیر ۱۳۰۸ ش. فقط رئیس الوزرا بود و بعد از آن تا ۱۶ شهریور ۱۳۰۸ رئیس الوزرا و عهده دار وزارت مالیه هم شد و مجدداً از ۹ اردیبهشت ۱۳۰۹ ش. تا ۲۶ مرداد ۱۳۰۹ ش. ضمن رئیس الوزرای وزیر مالیه بود. کابینه سوم از ۳۰ دی ۱۳۰۹ ش. و آخرین کابینه خود را در ۳۰ فروردین ۱۳۱۲ ش. تشکیل داد.] از آن پس کار دولتی تیزرفت.

## فهرست منابع و مآخذ:



مهدیعلی هدایت

۱۰۰

۱۰۰

### ۱۰۰ - یاسایی، عبدالله (صدرالادبائه).

عبدالله یاسایی فرزند حاج محمدعلی واعظ (۱۲۵۰ - ۱۳۲۲ ش.) در یزد متولد شد. وی تحصیلات نظام قدیم داشت و کارهای دولتی را در وزارت عدلیه آغاز کرد و به عنوان قاضی، چند سالی به سمتان اعزام شد. سپس نماینده سمتان و دامغان در دوره‌های پنجم از ۲۲ بهمن ۱۳۰۲ ش.، دوره ششم از ۱۹ تیر ۱۳۰۵ ش. تا ۲۲ مرداد ۱۳۰۷ ش.، دوره هفتم از ۱۴ مهر ۱۳۰۷ ش. تا ۱۴ آبان ۱۳۰۹ ش. [از ۱۴ فروردین ۱۳۰۹ ش. ۱۴ آبان ۱۳۰۹ ش. نایب رئیس مجلس]، دوره هشتم از ۲۴ آذر ۱۳۰۹ ش. تا ۲۳ خرداد ۱۳۱۰ ش. [از ۲۵ آذر ۱۳۰۹ تا ۲۷ دی ۱۳۰۹ ش. نایب رئیس مجلس] در مجلس شورای ملی بود. از ۲۳ خرداد ۱۳۱۰ ش. تا ۴ خرداد ۱۳۱۲ ش. ریاست اداره کل تجارت در کابینه مهدیقلی هدایت (مخبرالسلطنه) و مدتی رئیس باشگاه هواپیمایی بود.

ترجمه غلامحسین میرزا صالح، تهران، انتشارات زرین، ۱۳۶۹ ش.

۱۴ - ملک‌الشعراى بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی، چاپ دوم، جلد ۱ و ۲، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱ ش.

۱۵ - شمیم، علی اصغر، ایران در دوره سلطنت قاجار، چاپ دوم، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۷۰ ش.

۱۶ - عبدالله‌پور، احمد، وزرای معارف ایران، تهران، ناشر مولف، ۱۳۶۹ ش.

۱۷ - کاتوزیان، محمدعلی، اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا سقوط رضاشاه، ترجمه محمدرضا نفیسی، تهران، انتشارات پایروس، ۱۳۶۶ ش.

۱۸ - سرمد، غلامعلی، اعزام محصل به خارج از کشور در دوره قاجار، تهران، چاپ و نشر بنیاد، ۱۳۷۲ ش.

۱۹ - معین، محمد، فرهنگ فارسی، چاپ هشتم، جلد ۵ و ۶، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱ ش.

۲۰ - صفایی، ابراهیم، رضاشاه و تحولات فرهنگی ایران، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و هنر، ۲۵۳۵ شاهنشاهی.

۲۱ - بدره‌ای، فرید، گزارشی درباره فرهنگستان ایران، تهران، وزارت فرهنگ و هنر، ۲۵۳۵ شاهنشاهی.

۲۲ - عاقلی، باقر، مشاهیر رجال، تهران، نشر گفتار، ۱۳۷۰ ش.

۲۳ - لویی رابینو، دیپلماتها و کنسولهای ایران و انگلیس، ترجمه غلامحسین میرزا صالح، تهران، نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۳ ش.

۲۴ - هدایت، مهدیقلی (مخبرالسلطنه)، طلوع مشروطیت، به کوشش امیر اسماعیلی، تهران، انتشارات جام، ۱۳۶۳.

۲۵ - محبوبی اردکانی، حسین، تاریخ موسسات تمدنی جدید ایران، جلد ۱، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۰ ش.

۲۶ - مجله یغما، سال دوم ص ۴۸۷، سال سوم ص ۱۶۰ و ۳۵۴، سال چهارم ص ۱۲۳، سال پنجم صفحات ۳۲۸، ۳۸۳، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۶۷، ۵۲۰ - ۵۲۱، ۵۳۹، ۵۴۱ سال هشتم، ص ۲۳۹ و ۳۳۴ سال نهم ص ۳۶۹، سال دهم ص ۲۵۶ و ۲۵۸، سال سیزدهم

۱ - بامداد، مهدی. شرح حال رجال ایران قرن ۱۲، ۱۳، ۱۴، هجری، جلد ۱ تا ۶ چاپ چهارم، تهران، انتشارات زوار، ۱۳۷۱ ش.

۲ - زرغام بروجنی، جمشید، دونهای عصر مشروطیت، تهران، انتشارات مجلس شورای ملی، ۱۳۵۰ ش.

۳ - فرهنگ قهرمانی، عطاءالله، اسامی نمایندگان مجلس شورای ملی از آغاز مشروطیت تا دوره ۲۴ قانونگذاری و نمایندگان مجلس سنا در هفت دوره

تقنینیه از ۲۵۰۸ تا ۲۵۳۶ ش.، تهران، انتشارات مجلس شورای ملی، ۲۵۳۶ شاهنشاهی.

۴ - عاقلی، باقر، روزشمار تاریخ ایران از مشروطیت تا انقلاب اسلامی، تهران، ۲ جلد نشر گفتار، ۱۳۶۹ و ۱۳۷۰ ش.

۵ - وزارت امور خارجه، سیاستگزاران و رجال سیاسی در روابط خارجی ایران، تهران، انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۶۹ ش.

۶ - ممتحن‌الدوله شقاقی، میرزا مهدی‌خان، رجال وزارت خارجه در عصر ناصری و مظفری، به کوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات اساطیر، ۱۳۶۵ ش.

۷ - صفایی ابراهیم، رهبران مشروطه، تهران، انتشارات جاویدان و علمی، ۱۳۴۶ ش.

۸ - یکنایی، مجید، تاریخ داریی ایران و گمرکات و انحصارات، انتشارات بیروز، تهران ۱۳۴۰ ش.

۹ - نوایی، عبدالحسین، دونهای ایران از آغاز مشروطیت تا اولتیماتوم، تهران، انتشارات بابک، ۲۵۳۵ شاهنشاهی.

۱۰ - علوی، سیدابوالحسن، رجال، عصر مشروطیت، به کوشش حبیب یغمایی و ایرج افشار، چاپ دوم، تهران، انتشارات اساطیر، ۱۳۶۲ ش.

۱۱ - سمیعی، احمد، سی و هفت سال، چاپ سوم، تهران، انتشارات شباویز، ۱۳۶۶ ش.

۱۲ - مکی، حسین، تاریخ بیست ساله ایران، جلد ۱ تا ۸، تهران انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب، نشر ناشر.

۱۳ - جورج.پ. چرچیل، فرهنگ رجال قاجار،

ص ۱۳۹، سال بیست و دوم ص ۲۲۵، سال سیام ص ۷۳۸ و ۷۴۰.

۳۷ - مجله خاطرات وحید، شماره ۲ ص ۱۳۴، شماره ۸ ص ۷۹۶ و ۷۹۷، شماره ۱۲ ص ۱۲۷۷.

۳۸ - سالنامه دنیا، سال بیست و سوم ص ۳۸، سال بیست و هفتم ص ۳۳۵ و ۳۳۷، سال بیست و هشتم، ص ۱۳۹ و ۱۳۱، سال سیام ص ۱۴۵.

۳۹ - سالنامه پارس، سال یازدهم ص ۷۴، سال سیزدهم صفحات ۱۲۷، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۷۰، سال بیست و سوم ص ۷۳.

۳۰ - مجله آینده، مقاله سیاستگزاران ایران در اسناد محرمانه وزارت خارجه بریتانیا، ابوالفضل قاسمی، سال نوزدهم، شماره ۴ تا ۶، صفحات ۴۰۰، ۴۰۷، ۴۰۸.

۳۱ - معتضد، خسرو، پلیس سیاسی (عصر بیست ساله)، چاپ دوم، تهران، انتشاران جانزاده، ۱۳۶۸ ش.

۳۲ - وزیری، احمدعلی خان، تاریخ کرمان، به تصحیح و تحشیه محمد ابراهیم باستانی پاریزی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۷۰، ص ۸۸۳.

۳۳ - روزنامه ایران، شماره ۳۲۲۰ تا ۳۲۲۳، [این شماره‌ها با کد ۱۱۶۰۰۲-۳۸ در پاکت ۶۴۳ در مورد محاکمه نصرت‌الدوله فیروز در خزانه آرشیو سازمان اسناد ملی ایران موجود است].

۳۴ - سازمان اسناد ملی ایران، اسناد نخست وزیری کد ۳۸-۱۱۶۰۰۲ [اسناد نصرت‌الدوله]، پاکت شماره ۶۴۳ و ۶۴۵.

۳۵ - قائم مقام، جهانگیر [سرهنگ]، تاریخ ژاندارمری ایران از قدیمترین ایام تا عصر حاضر، تهران، انتشارات اداره روابط عمومی ژاندارمری کشور، ۱۳۵۵ ش.

۳۶ - آرامش، احمد، خاطرات احمد آرامش، به کوشش غلامحسین میرزا صالح، تهران، نشر جی، ۱۳۶۹.

۳۷ - بهار، مهرداد، درباره قیام ژاندارمری خواسان به رهبری کلنل محمدتقی خان پسیان، تهران، انتشارات معین، ۱۳۶۹ ش.

۳۸ - مهدی‌نیا، جعفر، زندگی سیاسی قوام‌السلطنه، تهران، انتشارات پانوس، ۱۳۶۶ ش.

۳۹ - ارسنجانی، حسن، یادداشت‌های سیاسی در وقایع سی تیر ۱۳۳۰، چاپ دوم، تهران، انتشارات هیرمند، ۱۳۶۶ ش.

۴۰ - سازمان اسناد ملی ایران، اسناد کامپیوتری شماره ۲۹۱۰۰۰۶۵۴، محل نگهداری در آرشیو ۸۱۶ ط ۱۲۲ و اسناد نخست وزیری؛ کد ۱۱-۱۱۶۰۰۲ [مربوط به احمد قرام].

۴۱ - تفرشی، مجید، فصلنامه گفتگو، دی‌ماه ۱۳۷۲، ص ۱۳۲.

۴۲ - عاقلی، باقر، خاطرات یک نخست وزیری (دکتر احمد متین دفتری)، چاپ دوم، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۷۱ ش.

۴۳ - سازمان اسناد ملی ایران، اسناد کامپیوتری شماره ۲۹۰۰۰۴۱۱۶، محل نگهداری در آرشیو ۱۱۸ن ۱۲۵، و اسناد نخست وزیری با کد ۲۸-۱۱۶۰۰۲ [مربوط به عباسقلی گلشانیان].

۴۴ - سازمان اسناد ملی ایران، اسناد نخست وزیری با کد ۴۱-۱۱۶۰۰۲ و پاکت شماره ۶۵۹ و ۶۶۰ [مربوط به احمد متین دفتری].

۴۵ - صدیق، عیسی، یادگار عمر (خاطراتی از سرگذشت عیسی صدیق، جلد ۳، تهران، وزارت فرهنگ و هنر، ۱۳۵۳ ش.

۴۶ - اسعد بختیاری، خاطرات سردار اسعد بختیاری (جعفرقلی امیربهدر)، به کوشش ایرج افشار، تهران، اساطیر، ۱۳۷۲ ش.

۴۷ - ه. رابینو، روزنامه‌های ایران از آغاز تا سال ۱۳۲۹ ق، ترجمه جعفر خماسی‌زاده، تهران، انتشارات مؤسسه اطلاعات، ۱۳۷۲ ش.

۴۸ - نییری، حمید، زندگینامه حسن مستوفی‌الممالک، تهران، انتشارات وحید، ۱۳۶۹ ش.

۴۹ - عباسی، محمدرضا و بهروز طیرانی، خاطرات نصرالله نظام (شهریور ۱۳۲۰ از دیدگاه دربان)، تهران، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۱ ش.

۵۰ - مصدق، محمد، خاطرات و تالمات مصدق، چاپ ششم، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۷۰ ش.

۵۱ - مصدق، غلامحسین، در کنار پدرم مصدق (خاطرات دکتر غلامحسین مصدق)، تهیه و تنظیم غلامرضا نجاتی، چاپ سوم، تهران، موسسه

خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۶۹ ش.

۵۲ - بزرگمهر، جلیل، رنج‌های سیاسی دکتر مصدق (یادداشت‌های جلیل بزرگمهر)، به کوشش عبدالله برهان، تهران، ۱۳۷۰ ش.

۵۳ - سازمان اسناد ملی ایران، اسناد نخست وزیری، کد ۱-۱۱۶۰۰۲ [اسناد مربوط به دکتر مصدق].

۵۴ - سپهر، ذبیح، ایران در دوره دکتر مصدق، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تهران، انتشارات عطایی، ۱۳۷۰ ش.

۵۵ - شیخ‌الاسلام، محمد جواد، سیمای احمدشاه قاجار، جلد ۱، تهران، انتشار گفتار، ۱۳۷۲ ش.

۵۶ - وثوق، حسن، دیوان وثوق «وثوق‌الدوله» به تصحیح و مقدمه ایرج افشار و به کوشش احمد کرمی، تهران، انتشارات سلسله نشریات ما، ۱۳۶۳ ش.

۵۷ - سازمان اسناد ملی ایران، اسناد نخست وزیری کد ۲۳-۱۱۶۰۰۲ [اسناد مربوط به حسن وثوق].

۵۸ - هدایت، مهدیقلی (مخبرالسلطنه)، خاطرات و خطرات، چاپ دوم، تهران، انتشارات زوار، ۱۳۴۴ ش.

۵۹ - سازمان اسناد ملی ایران، اسناد نخست وزیری کد ۴۵-۱۱۶۰۰۲ [اسناد مربوط به مهدیقلی هدایت].

۶۰ - روزنامه اطلاعات، ۲۸ هزار روز تاریخ ایران و جهان، از انتشارات موسسه اطلاعات.

\* و با تشکر از همکاری آقای دکتر باقر عاقلی، آقای ابراهیم شاکری و همکاران ایشان در آرشیو روزنامه اطلاعات، رضا فواستی مدیر آرشیو و مرکز موسسه مطالعات و پژوهش‌های فرهنگی و بانک اطلاعات موسسه مزبور و همکاران خدمات آرشیو سازمان اسناد ملی ایران.